

Justyna Bądkowska

Rusznikarze i szyftarze działający w Szczecinie od XVI do XVIII wieku

Gunsmiths and stockmakers in Szczecin from the 16th to mid-19th century

Abstract: The aim of the article is to present information about gunsmiths and stockmakers who worked in Szczecin from the 16th to mid-19th century. The article includes a list with biographical entries of the craftsmen.

Keywords: early modern period, Szczecin, guilds, gunsmiths, Roloff, Ortner

Słowa kluczowe: nowożytność, Szczecin, cechy, rusznikarze, Roloff, Ortner

Szczecińskie rusznikarstwo czasów nowożytnych nie było do tej pory tematem podejmowanym przez badaczy. Niniejszy artykuł jest pierwszą próbą zebrania dostępnych w źródłach informacji o wytwórcach ręcznej broni palnej w Szczecinie i wprowadzeniem do dalszych badań.

Ogólne informacje o funkcjonowaniu cechów w Szczecinie znalazły się w artykule Ottona Blümckego na temat cechów średniowiecznych (Blümcke 1884) oraz w historii Szczecina Martina Wehrmanna (Wehrmann 1911) i powojennych publikacjach pod redakcją Tadeusza Białeckiego (Białecki 1992) oraz Gerarda Labudy (Labuda 1985). Odrębnych artykułów doczekały się m.in. cechy budowniczych (Waterstraat 1903), krawców (Hasse 1924), kuśnierzy (Gaedke 1931), kowali (Laubünger 1913), malarzy (Schütt 1919), muzykantów (Schwartz 1898), piekarzy (Kottwitz 1899), rzeźników (Waterstraat 1912), złotników (Stephani 1896) oraz balwierzy¹ i perukarzy (Hasse 1933)². Informacje o szczecińskich ludwisarzach (odlewających również lufy armat) znalazły się natomiast w opracowaniach dotyczących Stargardu i terenu Pomorza autorstwa Marcina Majewskiego (Majewski 2003; 2005).

Najważniejszymi źródłami do badań nad działalnością cechów są księgi protokołów, sprawozdania z rozstrzygania sporów, a także księgi mistrzów,

¹ Balwierz (z niem. *Bader, Barbieri*), inaczej cyrulik, zajmował się kąpaniem, goleniem, a także leczeniem, wrywaniem zębów czy upuszczaniem krwi.

² Na temat cechów w średniowieczu zob. także Blümcke 1884.

czeladników i uczniów, zawierające informacje o nich, jak również księgi rachunkowe. Zapisywano w nich osoby rozpoczynające naukę, daty wyzwolin, czyli zwolnienia z praktyki u mistrza. W księgach mistrzów notowano dane kandydatów, a także o obcych rzemieślnikach chcących przystąpić do cechu. Źródła te – jeśli się zachowały – pozwalają na określenie nazwisk, kwot opłat, jakie należało uiszczać na poszczególnych etapach kariery, ale również opisują warunki pracy i problemy rzemieślników (Pawłowska 2010, 8–14). Rusznikarze szczecińscy tworzyli w ramach wspólnego cechu metalowego z innymi rzemieślnikami, takimi jak kowale czy ślusarze. W Szczecinie nie zachowały się księgi cechowe dotyczące rusznikarzy i ślusarzy, którzy od XVII wieku dzielili ładę cechową. Pojedyncze pisma dotyczące ich spraw i próśb z okresu samodzielności Księstwa Pomorskiego znajdują się w zbiorze dokumentów Archiwum Książąt Pomorskich, w teczce dotyczącej cechu kowali (*Allerlei Nachrichten, Gesuche, Konzessionen betreffend die unterschiedliche Gewerke der Schmiede in Stettin*, APS, AKS I/6470). W zbiorze dokumentów dotyczących zbrojowni z tego okresu niestety nie zachowały się dokumenty wymieniające nazwiska rusznikarzy (APS, AKS II/41, II/95). Jest tam natomiast korespondencja między szczecińskim kupcem a sekretarzem księcia, dotycząca skargi tego pierwszego na przyjmowanie obcych czeladników w zbrojowni i zapewnianie im tam noclegu. Kolejna korespondencja dotyczy zażalenia kompozytora Philippa Dulichiusa (Kompozytorzy 2003, 26, 85–100) na przyznanie koncesji na pracę w zbrojowni młodemu szlachcicowi w służbie książęcej (*Hoffiuncker*) Hennin-gowi Platenowi (APS, AKS II/41, II/95). Inne źródła archiwalne to dwa pisma z wnioskiem o przyznanie koncesji na pracę w mieście z 1622 roku, wystosowane przez rusznikarzy Hansa Wernickego i Petera Wildena (APS, AKS I/6507, 1–9). W Archiwum Państwowym w Szczecinie nie zachowały się dokumenty powstałe po 1637 roku (tj. po wygaśnięciu dynastii Gryfitów) i odnoszące się do rusznikarzy szczecińskich. Brak ich w teczce dotyczącej cechu kowali, są tam jedynie dokumenty odnoszące się do działalności kowali (*Hufenschmiedt*) i wytwórców gwoździ (*Nagelschmiedt*; APS, CMS 7, CK, 168–183.). Z dokumentów cechu ślusarzy, który w XVIII wieku dzielił wspólny statut z rusznikarzami zachowała się dokumentacja dotycząca głównie XIX wieku. W słowniku rusznikarzy Eugena Heera (Heer 1978; 1979; 1982), który stanowi najważniejszą publikację gromadzącą dane o dawnych rusznikarzach, między innymi z obszaru Rzeszy Niemieckiej, wymienionych jest jedenastu rzemieślników działających w Szczecinie i jeden pochodzący z tego miasta. We wcześniejszym słowniku autorstwa Johana Stöckla (Stöckel 1939; 1943) wspomniany jest jeszcze jeden wytwórca broni. Ogółem odnotowanych jest więc 13 rusznikarzy pracujących w Szczecinie w okresie od XVI do XVIII wieku.

W związku z tak skromnym zasobem źródeł dotyczących cechu rusznikarzy od 2. połowy XVII do końca XVIII wieku, w ustaleniu nazwisk przydatne okazały się zapisy metrykalne oraz wpisy do księgi miejskiej, które wymieniały imię, nazwisko, zawód oraz miejsce pochodzenia, a w przypadku metrykaliów także rodziców danego rzemieślnika. W księgach miejskich podana jest jedynie specjalizacja rzemieślnika, natomiast brak danych określających, czy był to czeladnik, czy mistrz. W aktach zaślubin i chrztu dzieci wpisane jest niekiedy określenie mistrz.

Na podstawie powyższych źródeł udało się opracować listę czeladników i mistrzów pracujących w Szczecinie w okresie od połowy XVI do końca XVIII wieku, a także ustalić koligacje i związki rodzinne między nimi.

Nie mniej ważnym niż archiwalia źródłem wiedzy na temat szczecińskiego rusznikarstwa są wyroby, które przetrwały do naszych czasów – pistolety i strzelby, pozwalające określić poziom umiejętności szczecińskich rzemieślników. Sygnatury twórców wraz z podanym miejscem wykonania występują na częściach metalowych, dlatego najliczniejszą grupą zawodową, jaką można na tej podstawie ustalić są rusznikarze i ślusarze zamków. Przedmioty tak oznakowane pojawiają się na rynku aukcyjnym, znajdują się również w zbiorach prywatnych oraz muzealnych, np. w Livrustkammaren w Sztokholmie i zamku Skokloster położonym w pobliżu Uppsali (broń z XVII wieku) oraz w Muzeum Narodowym w Szczecinie (z końca XVIII wieku).

Niezwykle trudno jest ustalić początek dziejów rusznikarstwa w Szczecinie – podobnie zresztą jak w przypadku innych miast europejskich. Ręczna broń palna produkowana była bowiem w Europie już od początku XIV wieku, jednak początkowo wyrobem prostych rusznic zajmowali się kowale oraz ludwisarze. Kowale wytwarzali lufy żelazne wykuwane poprzez zawinięcie blachy na żelaznym pręcie, natomiast ludwisarze odlewali je z brązu (Szymczak 2004, 78–79). Do pierwszych prostych konstrukcji należały piszczele, hakownice oraz rusznice (Strzyż 2011, 15). Z czasem udoskonalano je, przedłużając lufę i dodając zapłon boczny oraz zamek lontowy (Strzyż 2014, 36, 54). Wiadomo, że puszkarze (*Buchsenmacher*)³ pracowali w XIV–XV wieku w Stargardzie (Majewski 2005, 49). Brak takich informacji dla Szczecina. Jedyna zachowana księga miejska z okresu średniowiecza obejmowała lata 1305–1352. Opublikowana przez Martina Wehrmanna w 1921 roku (Wehrmann 1921), zawierała zapisy umów, pożyczek czy testamentów spisywanych przez mieszczan. Brak tam jednak określić zawodów (niekiedy o zawodzie mogą świadczyć same nazwiska,

³ W średniowieczu mianem *buchsenmeister* czy *pixidarius* określano zarówno rzemieślnika wyrabiającego broń palną (nie tylko ręczną), jak i fachowca posiadającego umiejętności produkcji prochu i strzelania z działa (zob. Szymczak 2004, 168–169). Określenia te mogły mieć zatem szersze znaczenie niż późniejsza nazwa *rusznikarz*, od XVI w. odnosząca się już wyłącznie do wytwórcy ręcznej broni palnej.

jednak nie występują żadne związane z zawodem wytwórców broni). W XV wieku w Szczecinie wytwarzano broń na potrzeby rycerstwa, ale statut cechu metalowego wymienia tylko produkcję mieczy, zbroi, noży myśliwskich i sztyletów (Lesiński 1985, 171). Księga praw miejskich odnotowuje jednego rzemieślnika wytwarzającego kusze (*Armbrustmacher*), który pojawił się w mieście w 1468 roku (w XVI wieku przybyło jeszcze dwóch rzemieślników tej profesji; Grotefend 1923, 3). Henryk Lesiński w *Dziejach Szczecina* wspomina ogólnie o pojawieniu się w tym okresie w mieście wytwórców broni, jednak bez wyszczególnienia rodzaju produkowanego oręża (Lesiński 1985, 171). W okresie średniowiecza w Szczecinie pracowali kowale i ludwisarze i to oni mogli się zajmować produkcją prostych rusznic i piszczeli.

W 1. ćwierci XVI wieku opracowano na terenie Niemiec pierwszy zamek kołowy. Ta zegarmistrzowska w swojej genezie i skomplikowana konstrukcja wpłynęła na rozwój specjalizacji związanych z produkcją ręcznej broni palnej. W ramach cechu kowali i ślusarzy wyodrębniły się, nowe zawody: rusznikarze, czyli kowale luf (inaczej rur, z niem. *Laufschmied*, *Rohrschmied*, *Büchsenmacher*), ślusarze specjalizujący się w wyrobie zamków do broni (niem. *Schlösser*, *Büchsenschlösser*), szyftarze wykonujący drewniane oprawy broni (niem. *Schäfter*, *Büchsen Schäfter*, *Büchsenlademacher*). Zdarzało się, że jeden rzemieślnik skupiał dwie albo wszystkie wymienione umiejętności (Chodyński 2008, 23).

Statut dla cechu metalowego w Szczecinie po raz pierwszy wydany był w 1313 roku, później potwierdzono go w 1533 (PUB 1904, 145–147; Blümke 1884, 105, 164). Rusznikarze dołączyli do cechu w 2. połowie XVI wieku i nie zachowały się przepisy dotyczące ich grupy. W początku XVII stulecia byli we wspólnym cechu ze ślusarzami (*Schlösser*), kowalami (*Spärer*), zegarmistrzami (*Uhrmacher*) i rzemieślnikami wytwarzającymi lewary (*Windemacher*) (APS, AKS I/6511, 8). W XVIII wieku dzielili wspólną ladę z cechem ślusarzy⁴.

Przepisy odnoszące się do działalności cechów były na terenie nowożytnej Europy zazwyczaj zapożyczane z innych ośrodków, dlatego schemat nauki rusznikarzy był wszędzie podobny. Ich droga zawodowa zaczynała się od kilkuletniej praktyki uczniowskiej. Kandydat musiał być wolny od poddaństwa, być dzieckiem ślubnym i wyznawać religię chrześcijańską. Rodzice przekazywali ucznia na podstawie umowy pod opiekę mistrza, a nauka trwała około trzech lat (Chodyński 2008, 24). Uczeń pozostawał w tym okresie na utrzymaniu mistrza. Następnie, po wyzwolinach, uczeń miał uiścić wykupne i stawał się czeladnikiem. Czeladnik zobowiązany był do zdobywania dalszych umiejętności

⁴ W zbiorach Archiwum Fotograficznego Muzeum Narodowego w Szczecinie zachowało się zdjęcie skrzyni cechowej cechu ślusarzy i rusznikarzy z napisem: „ANNO 1741”. Według podpisu pod zdjęciem znajdowała się ona u mistrza ślusarskiego Seiferta zamieszkałego przy Luisienstrasse 8.

u kolejnych mistrzów, co wiązało się z dwuletnim okresem podróży do innych ośrodków wytwórstwa broni (niem. *Gesellenwanderung*). Po zakończeniu wędrówki i uiszczeniu opłat czeladnik wstępował do cechu i przez kolejne lata miał prawo ubiegać się o godność mistrza. Aby to osiągnąć, należało wykonać sztukę mistrzowską (niem. *Meisterstück*) oraz uiścić kolejne opłaty. W każdym ośrodku były inne wymagania dotyczące sztuk mistrzowskich, np. w takich miastach jak Cieszyn, Kraków czy Leszno duży nacisk kładziono na dekorację wytwarzanej broni. Z powstających w XVII wieku w Szczecinie egzemplarzy broni można wywnioskować, że ośrodek ten należał raczej do grupy takich miast, jak Toruń czy Wrocław, gdzie do zdobnictwa nie przykładano większej wagi (Kruczek 1983, 27).

W Archiwum Państwowym w Szczecinie, w teczce dotyczącej spraw cechu kowali, w zbiorze Archiwum Książąt Pomorskich, zachowała się luźna kartka z wymienionymi zadaniami, jakie musieli wykonać rzemieślnicy poszczególnych specjalizacji (APS, AKS I/6470, 479). Spis nie ma datowania, ale znajduje się w dokumentach z lat 1552–1636. O. Blümke wiązał tę listę z zadaniami, jakie czeladnicy poszczególnych specjalizacji szczecińskiego cechu metalowego musieli wykonać na sztukę mistrzowską. Ze względu na brak w dokumencie jednoznacznego określenia *Meisterstück* i użycie zwrotu *eine Mußmache* (konieczna praca, ewentualnie konieczne dokonanie) mógł to być również spis zadań, jakie czeladnicy powinni wykonać podczas praktyki u mistrzów (Blümke 1884, 164)⁵. Na liście zadań, jaką musiał wykonać rusznikarz, znalazły się: długa strzelba lub lufa z dziewięciu czwartych części, kolejne dwie określone jako z siedmiu i pięciu czwartych⁶, następnie trzy zamki. Pierwszy zamek z kurkiem określonym jako *Hahne Span*, które Blümke przetłumaczył jako mały kluczyk, jednak należałoby to rozumieć jako rodzaj zamka kołowego naciągany poprzez kurek, a nie nakręcany kluczem (z niem. *Radschloss mit Hahnspannung*) (Lugs 1956, 21). Drugi zamek, z tzw. łamanym lub złamanym trzpieniem (osią koła, w piśmie użyte jest określenie, które już wyszło z użycia: *einem zerbrochenen Welbaum*) oraz – w dosłownym tłumaczeniu – uciętym prętem: *abgeschlagen Stangen*. Terminem tym określano elementy dźwigni napinającej koło w zamku, czyli sprężyny (zob. *Abhandlung* 1829, 158). Ponadto zamek ten musiał mieć pokrywę panewki (*einem ganzem Deckel*). Trzeci egzemplarz miał być zwykłym zamkiem ze wszystkimi częściami. Dla porównania w jednym ze źródeł

⁵ W swojej publikacji Blümke błędnie odczytał niektóre wyrazy. Prawidłowo zapis powinien brzmieć: „Ein Büchsenmacher mußmache: 1 Langk Rohr von 9 quartire 6. Erkiht. 1 Rohr von 7 quartire. 1 Rohr von 5 quartire. 1 Schloß mit dem Hahne Span. 1 Schloß mit einem zerbrochenen Welbaum, abgeschlagenen Stanges, und mit eienem ganzen Deckel. 1 gemein Schloß mit aller zugehör”.

⁶ *Quartier*, które Blümke tłumaczy jako *viertheil*.

dotyczących rusznikarstwa w Stralsundzie – mieście, które tak jak Szczecin pozostawało pod władzą najpierw książąt pomorskich, a następnie Szwecji – jeden z rusznikarzy wspominał w swoim piśmie dotyczącym sporu z innymi rusznikarzami miejskimi z 1633 roku, że wykonał jako pracę mistrzowską strzelbę wraz z zamkiem oraz pistolet, do których sam również przygotował łożę i kolbę (Ansorge, Rados 2016, 188). W niektórych ośrodkach dozwolone było zakupienie gotowych opraw drewnianych, jak również zamka, jeśli rusznikarz nie miał umiejętności stolarskich i ślusarskich, jednak musiał te wszystkie części prawidłowo dopasować. W Gdańsku w XVII wieku jako sztukę mistrzowską należało wykonać strzelbę myśliwską długolufową, zamek kołowy oraz krótką rusznicę (czyli pistolet z lufami ustawionymi jedna nad drugą i dwoma zamkami) w oprawie z dekorowanym policzkiem kolby, a także lufę do półhaka (Chodyński 2008, 27).

Po pozytywnej ocenie wyrobów przez starszych mistrzów młody mistrz musiał ubiegać się o prawa miejskie. Do cechu dopuszczani byli również obcy mistrzowie, ale musieli uiszczać wysokie opłaty (Kruczek 1983, 24). Łatwiej mieli synowie mistrzów, którzy zdobywali umiejętności u ojca i później przejmowali po nim warsztat. Zwykle mieli oni też skrócone lata terminowania i ponosili mniejsze koszty. Podobne ułatwienia mieli rzemieślnicy decydujący się na ożenek z wdową po mistrzu i przejęcie warsztatu, co umożliwiało skrócenie wędrówki czeladniczej (Chodyński 2008, 24).

Hierarchia cechowa miała za zadanie utrzymanie dyscypliny wśród rzemieślników, a także zabezpieczenie ich interesów. Członek cechu powinien przestrzegać reguł społecznych i cechowych, musiał uczestniczyć w zebraniach i pogrzebach współtowarzyszy. Nie mógł ujawniać tajemnic cechu, czy nawzajem odbierać sobie czeladników, a jego wyroby podlegały kontroli jakości (Kruczek 1983, 21).

Z terenu XVII-wiecznego Pomorza szwedzkiego zachował się spis artykułów regulujących przepisy dotyczące czeladników i uczniów, ślusarzy i rusznikarzy, ustanowiony dla cechu w Wołogoszczy i potwierdzony przez mistrzów cechu 23 lutego 1668 roku⁷. Oprócz ogólnych zapisów dotyczących dobrego prowadzenia się czeladników i uczniów (np. zakazu gry w karty i pijaństwa) zawiera on również przepisy dotyczące organizacji pracy. Uczniowie i czeladnicy musieli stawiać się w pracy o godzinie czwartej rano. Jeśli czeladnik wydawał uczniowi polecenie pracy, ten musiał dostarczyć to, co wykonał do godziny dwunastej. Kolejne zadanie mógł otrzymać nie wcześniej niż przed godziną trzecią, a praca miała trwać do godziny osiemnastej w niedzielę i poniedziałek oraz do dziewiętnastej w pozostałe dni tygodnia. Raz na kwartał przysługiwał im wolny poniedziałek.

⁷ Dokument ten, obok siedmiu ślusarzy, podpisało trzech rusznikarzy z Wołogoszczy: mistrz Bartholomaaß Schübert oraz czeladnicy Hans Quint i Hans Jürgen Caspar.

Jeśli chcieli odebrać wolny dzień w innym terminie, musieli oddać mistrzowi równowartość tego, co mistrz tracił przez ich nieobecność. Czeladnik miał otrzymywać zapłatę (napiwek) za naprawę zamka oraz odśrubowanie lufy. Zaświadczenia odbytych praktyk przechowywane były w ladzie cechowej w czarnej księdze (niem. *Schwartzbücher*). Karze podlegały różne niewłaściwe zachowania jak na przykład wychodzenie z szynku z piwem. Jeśli czeladnik lub uczeń chcieli odejść od mistrza bez jego woli, musieli oznajmić to na piśmie. Tylko wtedy, odchodząc, otrzymywali 14 dni urlopu oraz tygodniową zapłatę (APS, ZD 100).

W miastach rusznikarze zajmowali się produkcją i naprawą broni dla celów militarnych (zarówno dla miejskich arsenałów, jak i na potrzeby wojskowe władców), a także wytwarzali luksusową broń myśliwską. Ta druga charakteryzowała się wysoką jakością i bogatymi zdobieniami z kościanych i rogowych plakietek, masy perłowej czy ornamentów rytych na blasze zamka (Ansorge, Rados 2016, 188).

Oprócz prowadzenia własnego warsztatu lub pracy u mistrza wytwórcy broni mogli być zatrudniani na podstawie koncesji wydanej przez władzę książęcą. Oczywiście książęta mieli własne zbrojownie i rusznikarnie. W Szczecinie w okresie od XVI i początku XVII wieku mieściły się one w kilku miejscach, np. za panowania Barnima XI Starego (1501–1573) książęca zbrojownia (niem. *Harnischkammer*, *Harnischhaus*) mieściła się w kamienicy przy obecnej ulicy Koński Kierat 15 (*Roßmarktstraße*) (*Die älteren Stettiner* 1926, 66). Kolejnym budynkiem przeznaczonym w XVI wieku na zbrojownię był kościół pod wezwaniem św. Katarzyny. Pierwotnie należał do klasztoru cysterek, a po wprowadzeniu na Pomorzu w grudniu 1534 roku wiary protestanckiej i sekularyzacji dóbr kościelnych stał się własnością książęcą (Berghaus 1876, 465). Po przejściu Szczecina przez królów Szwecji i wzniesieniu nowożytnych fortyfikacji oraz później, w czasach pruskich budynek dalej służył armii jako arsenał. Funkcję tę pełnił jeszcze w XIX wieku.

Podczas projektowania przez księcia Filipa II (1573–1618) nowego skrzydła zamku szczecińskiego (zwanego później mennicznym) na parterze zaplanowano miejsce na nową zbrojownię. Zaczęła ona funkcjonować za czasów księcia Franciszka I (1577–1620) w 1619 roku. W tym okresie książę wydał dekret dotyczący uzupełnienia składu szczecińskiego o kule lub metal do ich przetopienia (Sell 1820, 489). Nie zachowała się żadna lista pracowników szczecińskiej zbrojowni, ale przykładowo około 1569 roku w Wołogoszczy w książęcej zbrojowni pracowali: mistrz zbrojowni (niem. *Ober-Zeugmesiter*), wartownik (niem. *Zeugwärter*), trzech rusznikarzy (niem. *Büchenschäfter*)⁸, kowal (niem. *Schmiedt*),

⁸ Określenie to, później stosowane do wytwórców drewnianych elementów broni, w XVII w. odnosiło się jeszcze do wytwórców ręcznej broni palnej.

stelmach (niem. *Wagner*), pisarz (niem. *Zeugschreiber*) oraz wytwórcy saletry i prochu (niem. *Salpetermacher* i *Pulvermacher*) (Sell 1820, 488). Pod koniec XVI wieku funkcjonowała również księżęca rusznikarnia. Znajdowała się ona przy ulicy Górnej Szewskiej, obecnie nieistniejącej, w rejonie ulicy Grodzkiej (niem. *Obere Schuhstraße* nr 27) (Fredrich 1929, 37). Władze miejskie miały oczywiście odrębny skład broni. Rusznikarnia miejska (niem. *Büchsenhaus*, *Zeughaus*) znajdowała się w kamienicy przy obecnej ulicy Grodzkiej (*Mönchenstraße* 23).

Z czasów Księstwa Pomorskiego pochodzi również wzmianka dotycząca tragicznego zdarzenia w Szczecinie, jakie stało się udziałem jednego z rusznikarzy. Jak donosi *Das Grosse Pomrische Kirchen-Chronicon*, w 1610 roku podczas czyszczenia broni zastrzelił się niewymieniony z nazwiska rzemieślnik, zamieszkały przy *Fohrstrasse* (mowa tu o *Führstrasse*, czyli części obecnej ulicy Grodzkiej, w pobliżu księżęcej rusznikarni, Cramer 1628, 168). Można przypuszczać, że funkcjonował tam jeden z warsztatów.

Pierwszy poświadczony przekaz o rzemieślniku pracującym w Szczecinie i wytwarzającym broń palną, w tym broń ręczną, zachował się w dokumentacji książąt wołoskich. W 1544 roku spisano umowę pomiędzy Filipem I wołoskim (1515–1560) i mistrzem Mertenem Silgerem z Fryburga na wyrób m.in. dział (niem. *Geschutz*), w tym falkonetów (niem. *Falekonen*) i strzelb (niem. *Buchse*) oraz kul (niem. *Kugel*) małych i dużych, które miał wykonać w Szczecinie. Był określony w dokumencie jako odlewnik. Spore zamówienie na broń tego typu u mieszczanina z Fryburga może świadczyć o braku w tym czasie wyspecjalizowanych rzemieślników w Szczecinie (APS, AKW 583, 12–16). Kolejne zamówienie u tego rzemieślnika pochodzi z 1550 roku.

W Szczecinie najwcześniej odnotowany rusznikarz pojawia się w księdze miejskiej w 1553 roku. Był to Urban Zegenhagen. Kolejnym rzemieślnikiem był Lukas Backe, który został wpisany do księgi w 1565 roku. Na ich temat nie ma niestety żadnych innych informacji. Pod koniec wieku, w 1590 roku pojawia się Jakob Reichknecht z Wittenbergi, następnie w 1595 roku – Jochim Solzenberg z Celle, a w 1600 roku – Hermann Focke z Hamburga (Grotenfend 1923, 3). Wspomniani Solzenberg i Focke wymieniani są jeszcze jako starsi członkowie cechu w dokumentach z lat 1605–1609 (APS, AKS I/6470, 270, 299). Nie ukazuje to jednak liczby rzemieślników, ponieważ nie wszyscy otrzymywali prawa miejskie. Z dokumentów Archiwum Księżęcego można wywnioskować, że w Szczecinie przebywali też czeladnicy i wolni mistrzowie, którzy tych praw nie posiadali. Z akt książęcych wynika, że w latach 1592–1593, w Szczecinie przebywał rusznikarz Jacob Solnitz, pracujący na koncesji księżęcej, na którego działalność skargę złożył cech ślusarzy w 1593 roku. Ciekawą informacją jest to, że w słowniku Heera pojawia się podobnie brzmiące nazwisko (Heer 1979, 1192). Jacob Solnitz miał w latach 1589–1591 pracować

w zbrojowni w Dreźnie. Od 1594 roku w Szczecinie przebywał też ślusarz i rusznikarz Peter Mandelkow, który jako starszy członek cechu wymieniony jest dopiero na liście w 1605 roku (APS, AKS I/6470, 270).

W okresie kryzysu w stosunkach handlowych Szczecina z miastami hanzeatyckimi, pomiędzy 2. połową XVI i początkiem XVII wieku dostęp do praktyki czeladniczej i wykonania majstersztyku mistrzowskiego był znacznie utrudniony. Wprowadzono wówczas zasady ograniczające przyjmowanie do cechów nowych członków, m.in. zwiększono opłaty i zaostrożono kryteria dotyczące wytwórczości (Białecki 1992, 114). Chcąc uniknąć tych przeszkód, wielu rzemieślników występowało o koncesję bezpośrednio do księcia i otwierało wolne warsztaty. Z zachowanych dokumentów z kancelarii książęcej wynika, że działalność wolnych mistrzów, których nie obowiązywały obostrzenia cechowe, m.in. co do liczby czeladników, spotykały się z dezaprobatą starszych mistrzów cechowych. Najwcześniejszy protest złożono na działalność wspomnianego wcześniej Jochima Solnitza, pracującego w Szczecinie na koncesji w okresie od marca 1592 do lipca 1593 roku. Cech zarzucał mu przyjmowanie wielu przyjezdnych czeladników i obniżanie jakości pracy. Dokumenty ze skargami wymieniają też rusznikarza Petera Mandelkowa, wspomnianego po raz pierwszy w 1594 roku jako czeladnika ślusarskiego, który 11 lat później był już określany jako ślusarz i rusznikarz i był mistrzem w cechu. Innym mistrzem był Matthias Götzen, który otrzymał koncesję na pracę w 1609 roku, a trzy lata później został mieszczaninem. Najwięcej problemów wynikało z nierównej konkurencji, przyjmowania obcych, a więc przyjezdnych czeladników, którzy mieli utrudniony dostęp do miejskiego cechu, a być może woleli pracę u wolnych mistrzów.

Cech protestował też, gdy wdowa po rusznikarzu i trabancie kamery Hansie Pragerze, Dorothea Bartzen (nazwisko zapisywane też: *Bardischen*) wniosła do kancelarii księcia Filipa II prośbę o przedłużenie jej koncesji na prowadzenie warsztatu po zmarłym mężu. Zapewniała, że jej mąż wybrał jeszcze przed swoją śmiercią czeladnika Jochima Peinego, który prowadził jego czeladników oraz uczniów. Twierdziła też, że umierający mąż pobłogosławił jej małżeństwo z Peinem, co umożliwiłoby młodemu czeladnikowi przejęcie warsztatu (APS, AKS I/6470, 213–214). Co ciekawe, książę zaakceptował tę dość mętną argumentację i wdowa otrzymała 4 kwietnia 1614 roku koncesję dla siebie i przyszłego męża (APS, AKS I/6470, 215). 16 kwietnia starsi cechu ślusarzy i rusznikarzy złożyli petycję z prośbą o równe traktowanie i sprzeciw na wydanie koncesji i ułatwienie drogi do objęcia warsztatu czeladnikowi z pominięciem praw cechowych. Użalali się, że wdowa po Pragerze przyjmuje do siebie więcej czeladników, niż mogą mistrzowie zgromadzeni w cechu, i że wolni mistrzowie działają na innych prawach, podczas gdy cech przestrzega nadanych mu przywilejów.

Wspominają też o rodzącym się konflikcie pomiędzy czeladnikami, prosząc, by władca zrobił z tym porządek (APS, AKS I/6470, 216–219). Pomimo protestów doszło do ślubu. Para pobrała się 23 stycznia 1615 roku (EZA, M. 4148, 1)

W Archiwum Państwowym w Szczecinie zachowały się również dwie prośby z 1622 roku o przyznanie koncesji wystosowane przez mistrza rusznikarstwa Hansa Wernickego pochodzącego z Brandenburgii i Petera Wildego. Pierwszy z nich był mistrzem od pięciu lat należącym do stowarzyszenia rusznikarzy (niem. *Vereinen Büchsemaeister*), który odbywał podróż do Królewca. Wystąpił on do księcia Bogusława XIV (1580–1637) o umożliwienie mu pracy zarobkowej poza cechem na okres jednego roku. Peter Wilde pozostał natomiast w Szczecinie i na koncesji książęcej pracował jako wartownik i rusznikarz w książęcej zbrojowni (APS, AKS I/6507, 1–9; Scheffler 1980, 433).

Jak wspomniałam wcześniej, od lat trzydziestych zmniejsza się liczba źródeł pisanych dotyczących rusznikarzy. W 1630 roku w trakcie działań wojny trzydziestoletniej miasto zostało zajęte przez wojska szwedzkie. Ostatni z książąt pomorskich Bogusław XIV zmarł w 1637 roku i na mocy pokoju westfalskiego w 1648 roku król Szwecji, na prawie lenna Rzeszy, stał się księciem pomorskim na Szczecinie i Wołogoszczy i miasto przeszło pod władzę Szwecji (Historia Pomorza 1976, 1012). W obszarze Pomorza Szwedzkiego oprócz Szczecina m.in. znalazły się także miasta Wołogoszcz i Stralsund.

W XVII wieku stopniowo zaostrzano przepisy, ograniczając liczbę mistrzów oraz wprowadzając wysokie opłaty, co utrudniało nowym członkom dostanie się do organizacji. Ułatwiony dostęp zyskali za to synowie mistrzów cechowych, którzy mieli niższe opłaty i mogli przejmować warsztat po rodzicach. Widać to w Szczecinie na przykładzie trzech rodzin, m.in. Wichmanów. W latach czterdziestych w Szczecinie pojawia się Paul ze Stolpe na wyspie Uznam oraz Daniel Wichman, obaj działający jako rusznikarze. Syn Daniela, Bartholomäus, urodzony w 1650 roku w Szczecinie, również został wyuczony na rusznikarza. Już w 1667 roku pojawił się na listach czeladników rusznikarskich w Wiedniu (Schedelmann 1944, 40). Wielopokoleniową rodziną rusznikarską, która w mieście działała przez około sto lat, była rodzina Roloffów. W 1632 roku do księgi miejskiej wpisany został syn mieszczanina, rusznikarz Caspar Roloff. Prawdopodobnie mowa tu o ojcu rusznikarza Daniela Roloffa (zachowany akt urodzenia z 1651 roku). Wiadomo, że w 1685 roku mistrz Daniel Roloff wyjechał ze Szczecina do Szwecji i tam pracował m.in. dla dworu królewskiego oraz w dwóch manufakturach w Örebro i Norrtälje. Innym rusznikarzem noszącym to samo nazwisko był Paul Roloff (ur. 1643) działający w Szczecinie po

1660 roku⁹. Produkcją ręcznej broni palnej zajmowali się również jego synowie Paul (ur. 1670) i Friedrich (ur. 1684). Syn Friedricha – Carl Friedrich (ur. 1705) – pracował jako ślusarz zamków do broni. Z Roloffami spokrewniony był również rusznikarz Johann Zettler (jego nazwisko zapisywane było również: *Zedler*, *Zeithler*), syn córki Caspara Roloffa – Elisabeth, małżonki Hansa Zedlera pracującego w zbrojowni (EZA, 4002, 128, 147, 171, 202, 240; 4021, 162; Heer 1979, 1064; Støckel 1938, 259).

W sztokholmskich zbiorach *Livruskammaren* zachowały się dwa zamki skałkowe do strzelb typu francuskiego wykonane przez Roloffów. Pierwszy do strzelby myśliwskiej, autorstwa Paula Roloffa starszego, powstał w Szczecinie, datowany jest na około 1660 rok. Blacha zamka jest bogato grawerowana motywami roślinnymi oraz przedstawieniem leżącego jelenia z odwróconą głową. Kurek ozdabia wypukły grawerunek w formie liści z ciemnym tłem. Po lewej stronie kurka w pionowym pasie widnieje sygnatura: PAVL ROLOF // STETTIN (ryc. 1). Drugi zamek skałkowy, autorstwa Daniela Roloffa, wykonany już w Szwecji, wmontowany jest w strzelbę myśliwską wytworzoną przez Petera Starbusa starszego. Zamek w typie francuskim ma esowaty kurek o delikatnym grawerunku w postaci linii zawiniętych na końcach. Na blasze widnieją inicjały D.R.

Kolejną rodziną, której wyroby charakteryzowały się wysoką jakością, była rodzina Ortnerów¹⁰ (w zapisach metrykalnych również *Oertner* lub *Örtner*). Około 1662 roku pojawił się w Szczecinie Bernhard Ortner. Z wpisu do księgi miejskiej wiadomo, że przybył z ówczesnego Bozen w południowym Tyrolu (obecnie Bolzano leży w Górnej Adydze we Włoszech). W tym samym roku ożenił się z Elisabeth Schlechter, siostrą żony rusznikarza Paula Roloffa starszego¹¹. W późniejszym okresie określany jest jako mistrz. Również Bernhard wyuczył swoich synów Bernta (Berenta¹²) i Jürgena na rusznikarzy.

⁹ Po przesłедzeniu akt narodzin dzieci rodziny Roloff w latach 1641–1651 można zauważyć zbieżność w nazwiskach żon Caspara Roloffa, ojca Daniela i Jochima Roloffa, ojca Paula. Przedstawia się to następująco:

Caspar, ur. 1641, rodzice: Caspar Roloff i Dorothea Hiloffs (ślub 1639);

Paul, ur. 1643, rodzice: Jochim Roloff i Dorothea Hiloffs;

Elisabeth, ur. 1645, rodzice: Caspar Roloff i Dorothea Hiloffs;

Daniel, ur. 1651, rodzice: Caspar Roloff i Elisabeth Hiloffs.

Jest prawdopodobne, że Paul Roloff i Daniel Roloff byli spokrewnieni, być może byli nawet braćmi, a w aktach są błędnie podane imiona rodziców. Świadczy o tym brak aktów ślubu oraz narodzin innych dzieci Jochima Roloffa i Dorothy Hiloffs oraz Caspara Roloffa i Elisabeth Hiloffs. Ponadto w aktach urodzenia dzieci Hansa Zedlera i Elisabeth Roloff (córki Caspara Roloffa i Dorothy Hiloffs) w jednym z aktów podane zostało błędnie imię Dorothea.

¹⁰ Zapis według słownika Heera.

¹¹ Elisabeth Ortner i Barbara Roloff były córkami sztyfciarza Jürgena Schlechtera.

¹² W akcie urodzenia widnieje imię Berent, jednak później posługiwał się formą Bernt, o czym

O wyrobach tej rodziny można powiedzieć najwięcej. W zbiorach szwedzkich we wspomnianej zbrojowni królewskiej w Sztokholmie (*Livrustkammaren*) i w zamku Skokloster zachowało się siedem strzelb jego autorstwa i jeden zamek skałkowy. Była to broń dobrej jakości, znajdująca się w posiadaniu wysokiej rangi urzędników szwedzkich pełniących na Pomorzu funkcje namiestników. Trzy egzemplarze¹³ należały do Karla Gustawa Wrangla (1613–1676), szwedzkiego feldmarszałka, dowódcy z czasów wojny trzydziestoletniej, który w latach 1648–1653 i 1656–1676 był generalnym gubernatorem szwedzkiego Pomorza rezydującym w Szczecinie (wybudowany dla niego zamek Skokloster był jego główną rezydencją w Szwecji). Kolejne dwie strzelby skałkowe¹⁴ pochodziły ze zbiorów Nilsa Bielke, który w latach 1687–1698 pełnił tę samą funkcję (ryc. 5). Na pierwszej widoczne są sygnatury: No 2; BERNHARD ORTNER STETTIN. Druga ma wygrawerowane nazwisko: BERNT ORTNER STETTIN. Ta ostatnia, a także jeden zamek, sygnowany imieniem Bernt (nr inw. SKO 12190)¹⁵, w inwentarzach widnieją jako wyroby Bernharda Ortnera, jednak moim zdaniem należy je łączyć z synem rusznikarza, mistrzem Berntem Ortnerem.

Najwcześniej sygnowaną strzelbą z datą 1662 (rok otrzymania praw miejskich przez Ortnera) jest broń o numerze inwentarzowym SKO 5780 ze zbiorów Skokloster. Ma ona kolbę prostszą w formie, nawiązującą do typu niderlandzkiego (ryc. 2). Ozdobiona jest na prawym policzku okrągłą rogową plakietką z przedstawieniem drzewa i sarny. Elementy metalowe zdobione są różnorodnymi motywami: polowania, architektury oraz maszkaronami (ryc. 3). Ciekawy motyw w tym egzemplarzu stanowi zdobienie kurka. Jego górną szczękę ozdabia postać putta z łukiem mierząca do dwugłowego orła w koronie, dolną mityczny stwór. Biorąc pod uwagę udział Wrangla w wojnie trzydziestoletniej, w której walczył z sukcesami m.in. z katolickimi Habsburgami (którzy w herbie mieli dwugłowego orła), przedstawienie to można odczytać jako zobrazowanie idei obozu protestanckiego.

Cztery ze wspomnianych strzelb mają charakterystyczną dużą, zaokrągloną kolbę ozdobioną na końcu bordiurą z motywem stylizowanych liści akantu (ryc. 4–6). Na policzku mają schowek na skałki lub pirył zakrywany drewnianą rzeźbioną, przesuwaną pokrywką. Tego typu zdobienia kolby pojawiają się też w wyrobach Jürgena Rosenberga ze Stralsundu z około 1700 roku, obecnie w zbiorach Skokloster (nr inw. SKO 13095; 12184). W zbiorach

świadczy wpis do księgi miejskiej oraz sygnatury na broni (APS, RiS 329, 1; EZA 4002, 129).

¹³ Strzelby o numerach inw.: SKO 6886; 5780; 6000.

¹⁴ Strzelby o numerach inw.: LRK 3596; 10040.

¹⁵ W przypadku strzelby o numerze inw. SKO 12190 komora lufy sygnowana jest: BERNHARD. ORTNER. STETTIN. Strzelba ta miała więc dwóch wytwórców.

Muzeum Narodowego w Szczecinie znajduje się identycznie zdobiona kolba jak te Ortnera, z ułamanym łożem oraz bez zamka kołowego (ryc. 8). Być może jest to pozostałość strzelby myśliwskiej z 1714 roku, nabytej przez Towarzystwo Historii i Starożytności Pomorza w 1889 roku, która pierwotnie należała do króla szwedzkiego Karola II (1682–1718). Sygnowana była nazwiskiem: Bernd Oertner (Zuwachs 1889, 31)¹⁶. Wymieniana była jeszcze w przedwojennym przewodniku po Muzeum Miejskim z 1924 roku, niestety bez ilustracji (Führer 1924, 8).

Obie rodziny – Roloffów i Ortnerów – wymienione są jeszcze jako właściciele nieruchomości na planie Szczecina z 1720 roku (*Plan de la Ville Stettin Anno MDCCXX* publikowany jest w: Wehrmann 1911, po 342). Dwie nieruchomości należały do rodziny Ortnerów¹⁷: jedna mieściła się przy obecnej ulicy Grodzkiej (*Führstrasse* 428), druga parcela, bez zabudowań, znajdowała się przy obecnej ulicy Tkackiej (*Baustrasse* 97), w strefie zniszczeń po saskim bombardowaniu miasta w trakcie oblężenia w 1713 roku. Roloffowie także posiadali dwie nieruchomości w różnych częściach obecnej ulicy Grodzkiej (*Führstrasse* 451, *Mönchenstraße* 211, ta ostatnia nie jest opisana na planie). Pierwsza nieruchomość znajdowała się niemal naprzeciw domu Roloffów. Na planie zaznaczony jest też budynek, którego właścicielem był szyftarz Christian Hertel, który przybył do Szczecina w 1705 roku z Suhl w ówczesnym elektoracie Saksonii, ważnego ośrodka wytwórstwa broni. Jego dom wznosił się w rejonie obecnej ulicy ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego, przy nieistniejącej *Splitstrasse* 806.

Ulica *Führstrasse* była przedłużeniem ulicy Górnej Szewskiej (*Obere Schuhstraße*), przy której w początku XVII wieku znajdowała się jeszcze księżęca rusznikarnia. W średniowieczu warsztaty rzemieślnicze jednego rodzaju zwykle były lokowane blisko siebie. Przywołując notatkę o śmierci rusznikarza z 1610 roku w domu przy *Fohrstrasse*, można postawić tezę, że w końcu XVI i w XVII wieku w Szczecinie warsztaty rusznikarskie skupione były w rejonie obecnej ulicy Grodzkiej, w jej górnym biegu prowadzącym do zamku. Dla porównania badania archeologiczne oraz źródła z XVII wieku wskazują, że z kolei w Stralsundzie warsztaty szyftarskie i rusznikarskie znajdowały się przy *Kleinschmiedtstrasse* (Ansorge, Rados 2016, 193).

Z innych rzemieślników odnotowanych w źródłach pisanych 2. połowy XVII wieku można wymienić rusznikarzy: Jochima Kanikewitza (ok. 1651 r.; EZA 4021, 1651), Hansa Brockhausena (ok. 1661 r.; EZA 4022, 1661), Jürgena Maltzera (po 1679 r.; APS, RiS 328, 82; EZA, 4002, 193, 217, 254; 4022, 189.), Petera Pauli (lub Paula, po 1684 r.; APS RiS, 324, 105; EZA, 4022, 390.),

¹⁶ Informację tę autorka posiada dzięki uprzejmości dr. hab. Marcina Majewskiego.

¹⁷ Na planie nazwisko zapisane: *Ostner*.

Lukasza Kilbrohta (ok. 1690 r.; Heer 1978, 623; Stöckel 1938, 150) oraz szyciarza: Johana Leonarda Hoffmanna (w mieście od 1685 r.; EZA, 4002, 266, 291, 346; 4022, 387.). Większość z nich była rusznikarzami przyjezdnymi. Pochodzili z rejonów Śląska czy – jak Ortner – z Południowego Tyrolu, inni byli synami mieszczan szczecińskich.

Na mocy pokoju zawartego w Sztokholmie w 1720 roku pomiędzy Szwecją a Prusami Szczecin po kilku latach oblężenia formalnie został przyłączony do Prus wraz z częścią Pomorza Szwedzkiego. Król Fryderyk Wilhelm I ulokował w mieście garnizon i przystąpił do przebudowy fortyfikacji. Arsenał nadal znajdował się w pocysterskim kościele św. Katarzyny. W 1734 roku rozpoczęto przebudowę południowego skrzydła zamku książęcego z przeznaczeniem na zbrojownię (Kroman 1992, 93). W 1776 roku wybudowano przy Placu Żołnierza (*Königsplatz* 14) kolejny budynek przeznaczony na skład broni Landwehry (czyli obrony terytorialnej), zwany *Landwehr-Zeughaus*.

Nowa władza przyniosła też zmiany w działalności cechów miejskich. Od 1720 roku mogli być przyjmowani do nich zasłużeni żołnierze, którzy byli zwolnieni z opłat i majstersztyku. Otrzymywali również prawa miejskie. Wśród rusznikarzy pojawiają się w dokumentach dwa nazwiska byłych wojskowych: Johann Abe, wpisany do księgi miejskiej w 1738 roku, który wcześniej był żołnierzem regimentu brandenburskiego, oraz Christian Deybner (Deupner), który służył w regimencie piechoty Kurta Christopfera von Schwerina (stacjonował we Frankfurcie nad Odrą; Kloosterhuis 2011, 64), a prawa miejskie otrzymał w 1744 roku (APS, RiS 330, 52, 100).

Od 1721 roku w Szczecinie mogli się osiedlać obcy rzemieślnicy również spoza granic Prus na takich samych prawach, jakie mieli miejscowi. Umożliwiło to osiedlenie się dużej liczby francuskich hugenotów, jednak w tej grupie brak informacji o rusznikarzach (Białecki 1992; 167). Kilku rusznikarzy przybyło z Saksonii. Większość pochodziła jednak z terenów należących do Hohenzollernów: Prus, Brandenburgii i Śląska. W latach 1738–1744 zniesiono przywileje funkcjonujące od czasów średniowiecza i nadano nowe statuty, w wybranych cechach ograniczono liczbę członków, ale inne, w tym i metalowy, otwarto na większą liczbę czeladników i majstrów (Białecki 1992, 169). W mieście pojawiło się wielu nowych rzemieślników, którzy otrzymywali od Rady Miejskiej pozwolenie na działalność pozacechową – byli to tzw. wolni majstrowie i koncesjonariusze, którzy pracowali poza cechami. Nie dziwi więc, że w 1777 roku do cechu należało tylko dwóch rusznikarzy (Wiśniewski 1985, 535).

W 1769 roku nowe statuty w Szczecinie zyskali m.in. ślusarze, rusznikarze i zegarmistrzowie (APS, SMW 184). W tym okresie rozwijał się przemysł manufakturowy, jednak specjalizacje produkcji metalowej organizacyjnie nadal opierały się na pracy cechowej.

W XVIII wieku oprócz wcześniej wspomnianych członków rodziny Rolofów i Ortnerów pojawiają się nazwiska głównie przyjezdnych rzemieślników. Analizując zapisy metrykalne, można wywnioskować, że nadal atrakcyjną formą zdobycia warsztatu, w nowym miejscu zamieszkania, był ożenek z wdową posiadającą warsztat. W źródłach zachowały się informacje o kilku takich przypadkach. Johann Gottfried Abe (być może spokrewniony z Johanem Abe przybyłym do Szczecina z księstwa Saksonii-Mainingen w 1738 r.) poślubił w 1753 roku Dorotheę Elisabethę Eichenberg (EZA, 4038, 182), która po jego śmierci w 1761 roku wyszła za mąż za rusznikarza Johana Michaela Friedwaltda przybyłego do Szczecina z Kamiennej Góry (Śląsk; EZA, 4038, 210). Po jej śmierci w 1763 roku (EZA, 4047, 80) Friedtwaldt ożenił się z panną Marią Elisabethą Wiebrecht (EZA, 4004, 6, 85, 119), która po jego śmierci wyszła za mąż za rusznikarza Georga Gottlieba Ewertza (EZA, 439, 13). Pochodził on z Jełgawy (niem. *Mitau*), stolicy księstwa Kurlandii (obecnie Łotwa). Podobnie przybyły z Berlina Carl Ludwig Heinrich poślubił w 1739 roku Annę Catharinę Wiebrecht, wdowę po rusznikarzu Johanie Georgu Timertcie (EZA, 4038, 128).

Inni przybyli do Szczecina w XVIII wieku rusznikarze to Christian Hejñ¹⁸ z Colditz w Saksonii (1722 r.; APS, RiS 329, 138), Carl Friederich Schultze z Neuruppin w Brandenburgii (w księdze miejskiej zapisane jako *Neuen Ruppín*; 1757 r.; APS, RiS 330, 189), Johan Jacob von der Lippe z dzisiejszego Czarniachowska w obwodzie Kaliningradzkim w Rosji, a wówczas Insterburga w Prusach Wschodnich (1782 r.; APS, RiS 331, 153) oraz Carl Gottlob Manteuffel z Berlina (1786 r.; APS, RiS 332, 13). Słownik rusznikarzy Heera wymienia ponadto J.C. Moritza działającego w Szczecinie około 1735 roku (Heer 1979, 832). Około 1790 roku pojawia się tam również nazwisko Meckel (Heer 1982, 787). W księdze miejskiej odnotowany był ponadto syn mieszczanina szczecińskiego rusznikarz Otto Emilius Ladwig (1782 r.; APS, RiS 331, 171).

W XVIII wieku w znacznej liczbie pojawili się w Szczecinie szyfciarze. Wśród przybyłych rzemieślników tej profesji byli: wspomniany wcześniej Hertel, pochodzący z Suhl w Turyngii (*Sühler in Henneberg*, 1705 r.; APS, RiS 329, 56), Christian Gottfried Heintze również z Suhl (1762 r.; APS, RiS 331, 13), Samuel Fehrmann z Krosna Odrzańskiego (*Crossen*, 1768 r.; APS, RiS 331, 143) oraz Johann Christian Wesemann z Altentreptow (*Treptow an der Tollense*, 1768 r.; APS, RiS, 331, 75). Niestety, na ich temat nie mamy żadnych innych informacji.

Z zachowanych wyrobów z tego okresu przykładowo można wymienić strzelbę i dwa pistolety ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie. Z przedwojennej kolekcji pochodzi rusznica wałowa sygnowana *D. Christopher*,

¹⁸ Nazwisko to w słowniku Heera zapisane jest jako *Heijm*, w księdze miejskiej natomiast – *Hejñ*.

z przerobionym ze skałkowego zamkiem kapiszonowym, datowana na przełom XVIII/XIX wieku (ryc. 11–13). Philip David Christopher był synem rusznikarza i szyfciarza Johanna Samuela Christopfera, a ożenił się z córką wspomnianego wcześniej rzemieślnika Michaela Friedwalda i Marii Elisabethy Wiebrecht (EZA, 4039, 107). Pracował w Szczecinie w latach 1780–1829 (EZA, 4050, 141). W 2012 roku do zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie została zakupiona para pistoletów pojedynkowych z zamkiem kapiszonowym (przerobionym ze skałkowego). Broń sygnowana jest na blasze zamka i lufie G.G. *EWERTZ STETTIN* (ryc. 9, 10 i 14). Georg Gottlieb Ewertz działał w Szczecinie do 1811 roku, później jego warsztat przejął syn August (EZA, 4049, 2).

Z innych obiektów, które w ostatnich latach pojawiły się na rynku aukcyjnym w Niemczech, wymienić można broń autorstwa wspomnianych wcześniej Deubnera (pistolet z krótką lufą i zamkiem kapiszonowym przerobiony ze skałkowego) i Schultza (pistolet skałkowy z lufą z brązu; Hermann Historica 2008, nr kat. 1095; 2005, nr kat. 1047).

Podsumowując należy stwierdzić, że działający w Szczecinie w czasach nowożytnych rusznikarze tworzyli broń dobrej jakości, o czym świadczą zachowane egzemplarze. Początek obecności wyspecjalizowanych rusznikarzy w mieście można datować na połowę XVI wieku, nie zachowały się bowiem informacje o wcześniejszych rzemieślnikach tej branży. Ręczna broń palna mogła być wytwarzana tu wcześniej przez kowali lub ludwisarzy, zważywszy na to, że już w XV wieku wojska Szczecina stosowały broń palną (Thiede 1849, 321). Do struktur cechowych musieli przystąpić w 4. ćwierci XV wieku (wg Blümckego nastąpiło to w latach sześćdziesiątych). Pierwsze dokumenty w zbiorze cechu metalowego odnoszące się do rusznikarzy pochodzą z 1592 roku. W spisie rzemieślników pracujących dla dworu brak rusznikarzy, chociaż przecież w związku z rezydencją funkcjonowała książęca rusznikarnia. Łukusową broń myśliwską książęta pomorscy sprowadzali m.in. z Norymbergii (Bethe 1939, 244–255). Dopiero w 2. połowie XVIII wieku, pod rządami szwedzkimi, w Szczecinie pojawiają się kilkupokoleniowe warsztaty, których wyroby trafiały do kolekcji szwedzkich arystokratów, a nawet monarchów, w tym króla Karola XII. Broń z ich warsztatów była grawerowana, elementy drewniane rzeźbione i inkrustowane. Rodziny Ortnerów i Roloffów dorobiły się znacznych majątków, o czym może świadczyć liczba posiadanych przez nich nieruchomości.

W 2. ćwierci XVIII wieku zanikły wielopokoleniowe tradycje szczecińskiego rusznikarstwa. Dzięki zmianom w prawach cechowych oraz otwarciu cechów na obcych majstrów w mieście odnotowuje się napływ wielu rzemieślników z terenów Prus Wschodnich, Brandenburgii, Śląska oraz Saksonii. W XVIII wieku nastąpił powolny upadek znaczenia wytwórstwa cechowego. Na terenie

Prus powstają manufaktury, w których zatrudniani są m.in. rusznikarze i szyftarze. Pierwsze z nich funkcjonują w Berlinie i Zehdenick, a w okresie rządów Fryderyka Wilhelma I w 1722 roku utworzono *Königliche Preußische Gewehrfabrique* w Poczdamie i Spandau. Manufaktury te produkowały broń na potrzeby wojska. W Szczecinie rusznikarze wytwarzali broń na rynek lokalny lub pracowali na rzecz garnizonu, wydaje się, że głównie na koncesjach, gdyż liczba mistrzów cechowych jest niewielka. W 1810 roku w Prusach wprowadzono nowe przepisy znoszące cechy i wprowadzające wolność rzemiosła. Od tej pory cechy przekształciły się w formę prywatnych spółdzielni, co obniżyło ich dotychczasowe znaczenie.

Spis rusznikarzy i szyftarzy pracujących w Szczecinie od połowy XVI do XVIII wieku¹⁹

Abe Johan (Abée)

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej 1 IV 1738 r. Pochodził z księstwa Saksonii-Meiningen (*Sachsen Meinungen*). Był żołnierzem regimentu brandenburskiego.

Literatura: APS, RiS 330, 52.

Abe Johan Gottfried (Abae)

Rusznikarz. Urodzony ok. 1720 r. Wpisany do księgi miejskiej 18 VIII 1752 r. Żona: Dorothea Elisabeth Eichenberg (ślub: 1753 r.). Dzieci: Anna Maria Friederica (ur. 1760 r.). Zmarł w 1760 r.

Literatura: APS, RiS 330, 152; EZA, 4003, 866; 4038, 182; 4047, 54; Heer 1978, 1; Stöckel 1938, 21.

Bake Lucas

Rusznikarz. Notowany w księdze miejskiej w 1565 r.

Literatura: Grotefend 1923, 3.

Barnstehl Caspar (Barnstell)

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej 10 VII 1612 r. Pochodził z Freistadt w Austrii. Żona: Maria Holzen. Dzieci: Hans Barnstell (ur. 1618 r.).

Literatura: APS, RiS 326, 96. EZA, 4001, 10.

Brockhausen Hans

Rusznikarz, mistrz, mieszczanin. Wymieniony w akcie ślubu córki w 1661 r. (Dorothea Brockhausen wzięła ślub z Jürgenem Petzenerem).

Literatura: EZA, 4022, 1661.

¹⁹ Spis został utworzony na podstawie źródeł archiwalnych znajdujących się w *Evangelisches Zentralarchiv* w Berlinie; indeksy urodzin (niepełne) dostępne są w wyszukiwarce na stronie <www.familiysearch.com>. W Archiwum Państwowym w Szczecinie przechowywane są odpisy z księgi miejskiej sporządzone w 1944 r. przez Carla Rittershausena oraz akta Archiwum Książąt Pomorskich. Jeśli nie podano inaczej, miejscem ślubów i chrzcin był kościół św. Jakuba w Szczecinie. W nagłówkach, w nawiasach podane są występujące w dokumentach różne dalsze formy zapisu imion i nazwisk. Jeśli księga metrykalna nie miała numeracji stron, w literaturze podany został rocznik, w którym można odnaleźć akt.

Christopher Philip David (Christoph)

Rusznikarz, szyftarz, mistrz. Urodzony ok. 1756 r. Rodzice: Johann Samuel Christopher (mistrz, rusznikarz, *Büchsenbeschäfter*) i Dorothea Hartzen (?). 1. żona: Anna Margaretha Friedwaldt (ślub: 1786 r., córka rusznikarza Johana Michaela Friedwaldta); 2. żona: Charlotte Dorothea Elisabeth Riedern (ślub: 1788 r.). Zmarł 17 II 1829 r. w Szczecinie.

Wyroby: rusznica wałowa z zamkiem kapiszonowym, sygnowana na lufie: *D. CHRIS- TOPHER A. STETTIN*, i na zamku: *Christopher Stettin*, Szczecin, koniec XVIII w.; wymiary: kaliber 23,5 mm, długość całkowita 1545 mm, długość lufy 1130 mm; Muzeum Narodowe w Szczecinie, nr inw. MNS/Rz/1723 (ryc. 11 i 12).

Literatura: EZA, 4039, 107, 119; 4050, 141.

Deubner Christian (Deübner, Deupner)

Rusznikarz, żołnierz. Wpisany do księgi miejskiej 9 VII 1744 r. Pochodził z Albertszein (?). Był żołnierzem regimentu piechoty Kurta Christopfera von Schwerina osiadłym w Szczecinie.

Wyroby: pistolet z zamkiem kapiszonowym (przerobiony ze skałkowego), sygnowany: *CHR. DEUPNER A ST.*, Szczecin, ok. 1760 r.; wym.: kal. 14 mm, dł. 270 mm; aukcja w Hermmann Historica München 7–8 IV 2008 r.

Literatura: APS, RiS 330, 100; Heer 1978, T. 1, 291 Stöckel 1938, 77, Hermann Historica 2008, kat. nr 1095.

Ewertz Georg Gottlieb

Rusznikarz, mistrz. Urodzony ok. 1745 w Jelgawie, obecnie Łotwa (niem. *Mitau*). Rodzice: Georg Gottlieb Ewertz (nazwisko matki nieznane). Żona: Maria Elisabeth Wiebrecht (ślub 1773 r., pierwszy mąż rusznikarz Johann Michael Friedewald). Dzieci: Christian August Lorenz (ur. 1779 r.), Anna Friederika (ur. 1782 r.). Działal w Szczecinie w latach 1773–1811. Mieszkał przy Breitestrasse 377 (przy Bramie Portowej, *am Berliner Thor*). Zmarł w Szczecinie 22 VIII 1811 r. w wieku 66 lat i 3 miesięcy, pozostawiając dwóch synów, córkę i żonę.

Wyroby:

1. para pistoletów pojedynkowych z zamkiem kapiszonowym (przerobionym ze skałkowego), Szczecin, koniec XVIII w.; wym.: kal. 11 mm, dł. cał. 317/316 mm, dł. lufy 213 mm; Muzeum Narodowe w Szczecinie, nr inw. MNS/Rz/4059/1–2 (ryc. 9 i 10); 2. strzelba tarczowa z zamkiem kapiszonowym (przerobionym ze skałkowego); wym.: dł. 119,38 cm, dł. lufy 66 cm, kal. 45, aukcja nr 335 z 7 VIII 1924 r., USA, Nowy York, nr 85. Literatura: EZA, 4004, 341, 520; 4039, 13, 405; 4049, 2; Firearms 1924, 24–25.

Fehrmann Samuel

Szyftarz. Wpisany do księgi miejskiej 29 IV 1778 r. Pochodził z Krosna Odrzańskiego (*Crossen*).

Literatura: APS, RiS 331, 143.

Focke Hermann

Rusznikarz, mistrz. Wpisany do księgi miejskiej w 1600 r. Pochodził z Hamburga. Należał do szczecińskiego cechu. Wymieniony w dokumencie z 1605 r.

Literatura: Grotefend 1923, 3, APS, AKS I/6470, 270, 299.

Friedwald Johan Michael (Friedewald)

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej 29 VI 1761 r. Pochodził z Kamiennej Góry na Śląsku (*Landshut* – *Landeshut*). Żony: 1. Dorothea Elisabeth Eichenberg (ślub: 1761 r., wdowa po rusznikarzu Johannie Gottfriedzie Abe); 2. Maria Elisabetha Wiebrecht (Wiedebrecht; ślub: 1763 r.). Dzieci: Maria Sophia (ur. 1765 r.), Anna Margeretha (ur. 1767 r.), Johann Friedrich (ur. 1769 r.). Zmarł przed 1772 r.
Literatura: APS, RiS 331, 20; EZA, 4004, 6, 85, 119; 4038, 210; 4047, 148.

Garleich Lorenz

Rusznikarz działający w Szczecinie po 1614 r. Żona: Maria Hesten (ślub: 1614 r.).
Literatura: EZA, 4021, 1614.

Götzen Mathias

Rusznikarz, wolny mistrz. Wpisany do księgi miejskiej 07 II 1612 r. Pochodził z Ritzingen w Szwajcarii. W Szczecinie od co najmniej 1609 r., wystąpił wówczas o koncesję do księcia Filipa II. W 1614 r. wymieniony w piśmie dotyczącym skargi cechu ślusarzy i rusznikarzy na wdowę po rusznikarzu Hansie Pregerze.
Literatura: APS, RiS 326, 91; AKS I/6470, 217, 223–240.

Heinrich Carl Ludwig

Rusznikarz wpisany do księgi miejskiej 8 V 1739 r. Pochodził z Berlina. Żona: Anna Catharina Wiebrecht (ślub: 1739 r., pierwszy mąż: rusznikarz Johann Georg Timmert).
Literatura: APS, RiS 330, 57; EZA, 4038, 128.

Heintze Christian Gottlieb

Szyftarz. Wpisany do księgi miejskiej 14 VI 1762 r. Pochodził z Suhl w Turynгии (*Suhla* w księstwie Saksonii-Gotha).
Literatura: APS, RiS 331, 27.

Hertel Christian

Szyftarz. Wpisany do księgi miejskiej 17.11.1705 r. Pochodził z Suhl w Turynгии (zapis w księdze miejskiej: *Sühler in Hennenberg*). Żona: Gertrudt Lündershusen (ślub: 1705 r. w kościele Mariackim). W 1720 r. posiadał nieruchomość przy obecnej ulicy kardynała Stefana Wyszyńskiego (Splittersasse 806).
Literatura: APS, RiS 329, 56; EZA, M 4148, 62.

Heÿn Christian (Heijm)

Rusznikarz i ślusarz zamków do broni palnej, wpisany do księgi miejskiej 28 I 1722 r. Pochodził z Colditz w Saksonii.
Literatura: APS, RiS 329, 138; Heer 1978, 513; Stöckel 1938, 127.

Hoffmann Johan Leonard

Szyftarz. Działal w Szczecinie od 1685 r. do co najmniej 1692. Żona: Regina Iserlings (ślub: 1685 r., córka Christopha Iserlingsa aptekarza w Gryficach). Dzieci: Anna Elisabeth (ur. 1687 r.), Johan Christoph (ur. 1689 r.), Michael (ur. 1692 r.).
Literatura: EZA, 4002, 266, 291, 346; 4022, 387.

Kanikewitz Jochim

Rusznikarz. Żona: Regina Mennen (ślub: 1651 r.).
Literatura: EZA, 4021, 1651.

Kilbroht Lucas

Rusznikarz działający w Szczecinie ok. 1690 r.

Literatura: Heer 1978, 623; Stöckel 1938, 150.

Ladwig Otto Emilius

Rusznikarz. Urodzony w Szczecinie. Wpisany do księgi miejskiej 27 IV 1782 r.

Literatura: APS, RiS 331, 171.

Lippe (Von Der) Johan Jacob

Rusznikarz wpisany do księgi miejskiej 14 X 1780 r. Pochodził z Czernichowska w obwodzie kaliningradzkim w Rosji (wówczas Insterburg w Prusach Wschodnich).

Żona: Johanna Koenig. Dziecko: Maria Elisabetha (ur. 1782 r.).

Literatura: APS, RiS 331, 153; EZA, 4004, 417; Demmin 1911, 562; Stöckel 1943, 360.

Maltzer Hans Jürgen (Möltzer, Guergen)

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej 28 I 1679 r. Pochodził z Legnicy (*Liegnitz*).

Żona: Barbara Kiritzen (ślub: 1677 r.). Dzieci: Barbara Rosina (ur. 1680 r.), Anna Katharina (ur. 1682 r.), Hans Guergen (ur. 1686 r.).

Literatura: APS, RiS 328, 82; EZA, 4002, 193, 217, 254; 4022, 189.

Mandelkow Peter (Mandelkomen)

Rusznikarz i ślusarz, mistrz. Po raz pierwszy wspomniany w dokumentach w 1594 r.

Wymieniony na liście członków cechu w 1605 r. 1. żona: Thrine Wiesslers; dziecko: Maria (ur. 1618 r.). 2. żona: Braknals; dziecko: Samuel (ur. 1619 r.).

Literatura: APS, AKS I/6470, 342–358, EZA, 4001, 16, 29.

Manteuffel Carl Gottlieb

Stolarz i szyftarz, mistrz. Urodzony ok. 1751 r. Wpisany do księgi miejskiej 8 XII 1786 r. Pochodził z Berlina. Rodzice: Otto Friedrich, Sophie Runge. Żona: Ephrosia Christina Rusten (ślub: 1787 r.).

Literatura: APS, RiS 332, 13; EZA, 4039, 113.

Meckel

Rusznikarz. Według słownika Stöckla działający w Szczecinie ok. 1790 r.

Literatura: Heer 1982, 787; Stöckel 1938, 204, 360.

Moritz J.C.

Rusznikarz. Według słownika Heera pracował w Szczecinie ok. 1735 r. Wcześniej Stöckel wiązał go też z czeską miejscowością Štitina (9 km od Opawy).

Literatura: Stöckel 1938, 215; Heer 1979, 832.

Moritz Johan Valentin

Szyftarz. Wpisany do księgi miejskiej 30 XII 1761 r. Pochodził z Zella w Saksonii.

Literatura: APS, RiS 331, 24.

Münster Jürgen

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej 20 X 1610 r. (miejsce pochodzenia nieczytelne). Żona: Elisabeth Anna Gulen. Dzieci: Jurgen (ur. 1627 r.), Elisabeth (ur. 1631 r.), Johann (ur. 1635 r.).

Literatura: APS, RiS, 326, 79; EZA, 4001, 190, 255, 306.

Ortner Bernhard (Oertner, Örtner)

Rusznikarz, mistrz. Wpisany do księgi miejskiej 15 X 1662 r. Przybył z Bozen w Południowym Tyrolu (prowincja Trydent Górna Andyga, obecnie Włochy). 1. żona: Elisabeth Schlechters (ślub: 1662 r., Bernhard zapisany bez tytułu *Meister*), zmarła przed 1676 r.; dzieci: Maria (ur. 1664 r.), Elisabeth (ur. 1666 r.) Jürgen (ur. 1668 r., ślusarz zamków do broni), Bernt (*Berendt*, ur. 1670 r., rusznikarz), Daniel (ur. 1673 r.). 2. żona: Elisabeth Rohlender (ślub: 1676 r., w akcie określony jako mistrz rusznikarz). Wyroby:

1. strzelba z zamkiem kołowym, sygnowana: *BERNHARDT ORTNER Stettin 1662*; Szczecin, 1662 r.; wym.: kal. 16,4 mm, dł. 1960 mm, dł. lufy 1465 mm; zamek Skokloster, nr inw. SKO 6886;

2. strzelba z zamkiem kołowym, sygnowana: *Bernhardt Ortner Stettin 1662*; Szczecin, 1662 r.; wym.: kal. 17,1 mm, dł. 1230 mm, dł. lufy 812 mm; zamek Skokloster, nr inw. SKO 5780 (ryc. 2 i 3);

3. strzelba z zamkiem kołowym, Bernhard Ortner, Szczecin, ok. 1662 r.; wym.: kal. 15,8 mm, dł. 1570 mm, dł. lufy 1155 mm; Sztokholm, Skoklosters Slott, nr inw. SKO 6000;

4. strzelba z zamkiem kołowym, sygnowana: *BERNHARD-ORTNER. STETTIN*, 3; Szczecin, lata 1662–1690; wym.: kal. 15,9 mm, dł. 1270 mm, dł. lufy 860 mm; zamek Skokloster, nr inw. SKO 13094 (ryc. 4).

5. strzelba z zamkiem skałkowym, sygnowana: *No 2, BERNHARD ORTNER STETTIN*; Szczecin, lata 1662–1700; wym.: kal. 15 mm, dł. 1275 mm, dł. lufy 880 mm; Sztokholm, Livrustkammaren nr inw. LRK 3596 (ryc. 5);

6. lufa w strzelbie myśliwskiej z zamkiem skałkowym, sygnowana na komorze: *BERNHARD.ORTNER.STETTIN*; 3, 569, 35; na zamku: *BERNT ORTNER STETTIN*, Szczecin, po 1690 r.; wym.: kal. 13,3, dł. 1230 mm, dł. lufy 1230 mm; zamek Skokloster, nr inw. SKO 12190;

7. zamek skałkowy do broni palnej, sygnowany: *BERNHART ORTNER*; Szczecin, lata 1662–1700 wym.: dł. 161 mm; Sztokholm, Livrustkammaren, nr inw. LRK 3753. Literatura: EZA, 4004, 89, 108, 129, 149; 4022, 277; Heer 1979, 897; Stöckel 1938, 231.

Ortner Bernt (Oertner, Örtner, Berent, Bernd)

Rusznikarz, mistrz. Urodzony w Szczecinie w 1670 r. Rodzice: Bernhard Ortner i Elisabeth Schlechters. Wpisany do księgi miejskiej 5 IV 1695 r. Żona: Maria Hoven. Dziecko: Daniel (ur. 1698 r.).

Wyroby:

1. strzelba myśliwska z zamkiem skałkowym, sygnowana: *FVRTVM, MARS, No 1; Bernt Ortner; P*; Szczecin, po 1690 r.; wym.: kal. 14 mm, dł. 1280 mm, dł. lufy 940 mm; Sztokholm, Livrustkammaren, nr inw. LRK 10040 (ryc. 7);

2. zamek skałkowy w strzelbie myśliwskiej, sygnowany: *BERNT ORTNER STETTIN*; Szczecin, po 1690 r. Sztokholm, Skoklosters Slott, nr inw. SKO 12190 (ryc. 6);

3. strzelba myśliwska z kolekcji króla Szwecji Karola XII, sygnowana: *Bernd Oertner, 1714*; przed II wojną światową w zbiorach Towarzystwa Historii i Starożytności Pomorskich, zaginiona (*Monatssblätter* 1889, 31).

Literatura: APS, RiS 328, 200; EZA, 4002, 129, 417.

Ortner Jürgen (Oertner, Örtner)

Ślusarz zamków do broni palnej. Urodzony w 1668 r. w Szczecinie. Rodzice: Bernhard Ortner i Elisabeth Schlechters. Wpisany do księgi miejskiej 18 VIII 1692 r. Żona: Catharina Puesten. Dzieci: Maria Elisabetha (ur. 1695 r.), Catharina Elisabeth (ur. 1699 r.), Jochim Berndt Oertner (ur. 1701 r.), Dorothe (ur. 1702 r.), Eleonora (1705 r.), Carl Friedrich (ur. 1708 r.).

Literatura: APS RiS, 328, 186; EZA, 4004, 108, 386, 436, 449, 478, 505.

Paul Peter (Pauli)

Mistrz rusznikarski, ślusarz zamków. Wpisany do księgi miejskiej 3 VII 1684 r. Pochodził z Greiffenberg (nazwa ta funkcjonowała dla dwóch miast: Angermünde oraz Gryfowa Śląskiego). Żony: 1. Gertrud Becken (ślub: 1687 r.), 2. Anna Gusts (ślub: data nieznana). Literatura: APS RiS, 324, 105; EZA, 4022, 390.

Peine Jochim (Peÿne)

Rusznikarz, czeladnik Hansa Pragera. Wpisany do księgi miejskiej 8 IX 1626 r. Pochodził z Alfeld w Dolnej Saksonii. Żona: Dorothea Bartzen (1615 r., wdowa po Hansie Pragerze). Był czeladnikiem Hansa Pragera, po którego śmierci, ożenił się z wdową po mistrzu i przejął jego warsztat. Przyznanie koncesji dla wdowy i jej przysięgłego męża spotkało się z protestem cechu ślusarzy i rusznikarzy wystosowanym do księcia Filipa II 16 IV 1614 r. W 1615 r. pomimo sprzeciwu cechu ślusarzy i rusznikarzy para pobrała się w kościele Mariackim.

Literatura: APS, AKS I/6470, 216–219; RiS 327, 33; EZA, M, 4148, 1615.

Plätzte Gregas

Łożownik (*Buchsenlademacher*), notowany w księdze zaślubin w 1619 r. Żona: Maria Sillers. Literatura: EZA, 4021, 1619.

Prager Hans

Rusznikarz, wolny mistrz, trabant kamery książęcej. Wymieniony w dokumentach kancelarii książęcej w 1614 r. Zmarł przed 1614 r. Wdowa po nim, Dorothea Bartzen (zapisywana też w dokumentach jako Bradischen), złożyła po śmierci męża 2 II 1614 r. prośbę o przedłużenie koncesji i możliwość poślubienia i przekazania warsztatu czeladnikowi Jochimowi Peinowi. 2 IV 1614 r. otrzymała koncesję od księcia Filipa II. Literatura: APS, AKS I/6470, 210–219.

Raschehn Martin

Rusznikarz, mistrz. Działal w Szczecinie po 1647 r. Żona: Christina Schmehen (ślub: 1647 r.).

Literatura: EZA, 4021, 1647.

Reichknecht Jakob

Rusznikarz notowany w księdze miejskiej w 1590 r. Pochodził z Wittenbergi.

Literatura: Grotefend 1923, 3.

Roloff Carl Friedrich

Ślusarz zamków (*Schlossmacher*). Urodzony w Szczecinie w 1722 r. Rodzice: Friedrich Roloff i Anna Dithern. Żona: Dorothea Elizabeth Graeveln. Dzieci: Dorothea Louisa (ur. 1756 r.), Anna Louisa (ur. 1758 r.), Friedrich Gottlieb (ur. 1761 r.). Wpisany do księgi miejskiej w 1749 r.

Literatura: EZA, 4003, 92, 840, 872, 877; Heer 1979, 1065; Stöckel 1938, 259.

Roloff Caspar

Mistrz, rusznikarz. Działal w Szczecinie od ok. 1631 r. Wpisany do księgi miejskiej 30 VI 1632 r. Pierwszy raz odnotowany w księdze ślubów w 1631 r. (imię i nazwisko żony nieczytelne). Druga żona: Dorothea Hilloffs (ślub: 1639 r.). Dzieci: Caspar (ur. 1641 r.), Elisabeth (ur. 1645 r., w 1662 r. wyszła za mąż za Hansa Zedelera), Daniel (ur. 1651 r., w zapisie chrztu imię dziecka zostało poprawione, a imię matki brzmi: Elisabeth).

Literatura: EZA, 4021, 1631; 4022, 275; 4001, 473.

Roloff Daniel

Ślusarz zamków kołowych i skałkowych do broni palnej, rusznikarz królewski w Sztokholmie, mistrz. Urodzony w Szczecinie w 1651 r. Rodzice: Caspar Roloff i Elisabeth Hiloffs (właściwie Dorothea). Żona: Elisabeth Bendorffs (ślub: 1688 r. w Sztokholmie). Dzieci Dorothea (ur. 1689 r.), Daniel (ur. 1691 r.), Elisabeth (ur. 1692 r.), Anna Catharina (ur. 1704 r.), Johan (ur. 1706 r.), Anna Christina (ur. 1708 r.).

W 1685 r. wyjechał do Szwecji. Zamieszkał w Östermalm (obecnie dzielnica Sztokholmu). W 1686 r. otrzymał 200 talarów na zorganizowanie warsztatu. W latach 1692–98 pracował w nowo utworzonej manufakturze w Örebro. W latach 1699–1701 pracował w manufakturze w Norrtälje. W 1718 r. ponownie przebywa w Örebro. Zmarł w Sztokholmie w lutym 1724 r.

Wyroby: zamek skałkowy do broni wykonanej przez Petera Starbusa starszego, sygnowany: DR; Sztokholm, ok. 1690 r.; Sztokholm, Livrustkammaren, nr inw. LRK 6450.

Literatura: EZA, 4001, 473; Heer 1979, 1064; Stadsarkivet 1936, 15, 239; 1937, 175; 1939, 251; Stöckel 1938, 259.

Roloff Friedrich

Rusznikarz. Urodzony w 1684 r. w Szczecinie. Rodzice: Paul Roloff i Barbara Schlechten. Żona: Anna Dithern (Ditmmers). Dzieci: Anna Catharina (ur. 1717 r.), Maria Elisabeth (ur. 1719 r.), Carl Friedrich (ur. 1722 r.), Anna Dorothea (ur. 1724 r.), Johann Christoff (ur. 1727 r.).

Literatura: EZA, 4003, 17, 44, 92, 144, 195; Heer 1979, 1064; Stöckel 1938, 259.

Roloff Paul

Rusznikarz, mistrz. Urodzony w 1643 r. w Szczecinie. Rodzice: Jochim Roloff i Dorothea Hilloffs (patrz przypis 8). Wpisany do księgi miejskiej 15 X 1669 r.

Żona: Barbara Schlechten (ślub: 1669 r., córka szyftarza Jürgena Schlechten). Dzieci: Paul Roloff (ur. 1670 r., rusznikarz), Dorothea (ur. 1673 r.), Barbara (ur. 1775 r.), Catharina (ur. 1676 r.), Caspar (ur. 1681 r.), Friedrich Roloff (ur. 1684 r., rusznikarz). Wyroby: zamek skałkowy, sygnowany: Pavl Rolof; Szczecin po 1600 r.; wym.: dł. 160 mm, wys. 83 mm; Sztokholm, Livrustkammaren, nr inw. LRK 3752.

Literatura: EZA, 4002, 128, 147, 171, 202, 240; 4021, 162; Heer 1979, 1064; Stöckel 1938, 259.

Roloff Paul

Rusznikarz, mistrz. Urodzony w 1670 r. Rodzice: Paul Roloff i Barbara Schlechten. Wpisany do księgi miejskiej 9 I 1703 r. Żona: Dorothea Schultzen. Dzieci: Daniel Gottlieb

(ur. 1702 r.), Paul Roloff (ur. 1705 r.) i Johan Friedrich Roloff (ur. 1708 r., zm. 1779 r., szklarz), Maria Elisabeth (ur. 1712 r.).

Literatura: APS, RiS 329, 39; EZA, 4002, 1064; Heer 1979, 1064; Stöckel 1938, 259.

Schlechter Jürgen

Szyftarz, mistrz, mieszczanin w Szczecinie. Jego dwie córki wyszły za mąż za rusznikarzy: Elisabeth za Bernharda Ortnera (ślub 1666 r.), Barbara za Paula Roloffa (ślub: 1669 r.).

Literatura: EZA, 4002, 1064.

Schöne Michael

Szyftarz. Działal ok. 1673 r. Żona: Catharina Winters (ślub: 1673 r., córka Hansa Wintersa).

Literatura: EZA, 4022, 356.

Schulze Carl Friederich

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej 30 VI 1757 r. Pochodził z Neuruppin (*Neuen Ruppin*), Brandenburgia.

Wyroby: Pistolet z zamkiem skałkowym i lufą z brązu, sygnowany na blasze zamka: *C.F. Schulz a Stettin*; wym.: kal. 13 mm, dł. 43 cm; własność prywatna (aukcja pistoletu z dnia 20 X 2005 r. Hermann Historica, nr kat. 1047).

Literatura: APS, RiS 330, 189; Hermann Historica 2005, nr kat. 1047.

Senger Heinrich

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej 14 II 1742 r. Pochodził z Goslar w Dolnej Saksonii.

Literatura: APS, RiS 330, 89.

Solnitz Jacob

Rusznikarz, wolny mistrz. W Szczecinie działał jako wolny rzemieślnik na książęcej koncesji w okresie od 6 VI 1592 r. do 25 VII 1593 r. W 1593 r. cech kowali złożył na jego działalność skargę do księcia.

Słownik Heera wymienia rusznikarza o zbieżnym nazwisku: Jacob Solnitz, w latach 1589–91 pracował w Zbrojowni w Dreźnie. Sygnował swoje wyroby inicjałem: *JS* (Heer 1979, 1192). Być może jest to ten sam rusznikarz, który rok później pojawił się w Szczecinie.

Literatura: APS, AKS I/6470, 337–340.

Solzenberg Jochim

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej w 1595 r. Pochodził z Celle. Wymieniony na liście członków cechu kowali w 1605 r. Dzieci: Catharina (w 1619 r. wyszła za mąż za płatnerza Hemunda Weinschmita).

Literatura: APS, AKS I/6470, 270, 299; EZA, 4021, 1619; Grotefend 1923, 3.

Wenderich Hans

Mistrz, rusznikarz, mieszczanin z Angermünde. Odnotowany w Szczecinie w księdze zaślubin ok. 1653 r. Żona: Maria Schmieder z Angermünde (ślub: 1653 r.).

Literatura: EZA, 4021, 1653.

Wesemann Johann Christian

Szyftarz. Wpisany do księgi miejskiej 23 VI 1768 r., pochodził z Altentreptow w Meklemburgii-Pomorzu Przednim (*Treptow an der Tollensee*).

Literatura: APS, RiS 331, 75.

Wichman Bartholomäus (Wichmann)

Rusznikarz. Urodzony w 1650 r. w Szczecinie. Rodzice: Daniel Wichmann i Elisabeth Belccers (zapis w akcie urodzenia: *Plepierss*). W 1676 r. odbywał praktykę czeladniczą w Wiedniu.

Literatura: EZA, 4001, 490; Schedelmann 1944, 40.

Wichman Daniel

Rusznikarz. Działal w Szczecinie od lat pięćdziesiątych XVII w. Żona: Esther Bleccers (ślub: 1649 r.). Dzieci: Bartholomäus (ur. 1650 r., rusznikarz), Anna (ur. 1655 r.).

Literatura: EZA, 4001, 490; 4002, 8; 4021, 1649.

Wichman Paul

Mistrz, ślusarz i rusznikarz wpisany do księgi miejskiej 8 VII 1642 r. Pochodził ze Stolpe na wyspie Uznam. W 1641 r. odbył się jego ślub (nazwisko żony nieczytelne).

Literatura: APS, RiS 327, 125; EZA, 4021, 1642.

Wiebrecht Carl Conrad

Rusznikarz, mieszczanin. Wymieniony w aktach zaślubin swojej córki: Marii Elisabethy (1773 r.).

Literatura: EZA, 4047, 148.

Wilde Peter (Wilden)

Rusznikarz i ślusarz zamków. Działal w Szczecinie od 1622 r. Pracował na koncesji książęcej. Pełnił również funkcję wartownika w książęcej zbrojowni. Dziecko: Esthera Elisabetha Wilden (żona szczecińskiego złotnika Lucasa Tabberta). Zmarł przed 1659 r.

Literatura: APS, AKS I/6507, 4–9; EZA, 4021, 1659; Scheffler 1980, 433.

Zettler Johan (Zedeler, Zedler, Zetthler, Zeithler)

Rusznikarz urodzony w 1663 r. w Szczecinie. Rodzice: Hans Zedeler i Elizabeth Roloffs. Wpisany do księgi miejskiej 13 IX 1694 r.

Wyroby: strzelba z zamkiem skałkowym typu szwedzkiego, sygnowana: *JOHAN // ZEITHLER // A STETTIN; SEBASTIAN BRVNER*; Szczecin, po 1690 r.; wym.: kal. 12,5 mm, dł. całkowita 1330 mm, dł. lufy 724 mm; Sztokholm, Livrustkammaren, nr inw. LRK 17958, 17959, 17960.

Literatura: APS, RiS 328, 19; EZA, 4002, 71.

Zegenhagen Urban

Rusznikarz. Wpisany do księgi miejskiej w 1553 r. Pierwszy rusznikarz wymieniony w dokumentach w Szczecinie.

Literatura: Grotefend 1923, 3.

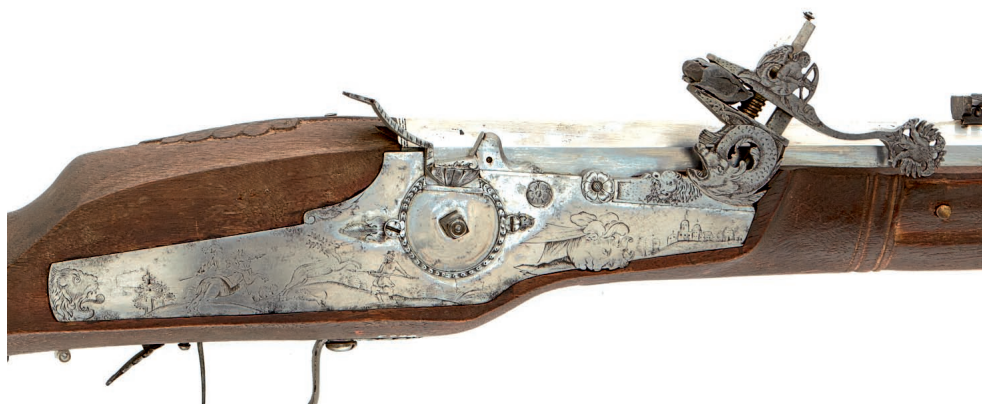

Ryc. 1. Zamek skałkowy. Paul Roloff, Szczecin, ok. 1660 r. Livrustkammaren. Fot. N. Drejholt
Fig. 1. Flintlock mechanism. Paul Roloff, Szczecin, c. 1660. Livrustkammaren. Photograph by N. Drejholt

Ryc. 2. Strzelba z zamkiem kołowym. Bernhard Ortner, lata 1662–1700. Zamek Skokloster.
Fot. E. Lerneŝtål

Fig. 2. Wheellock shotgun. Bernhard Ortner, 1662–1700. Skoklosters Castle. Photograph by
E. Lerneŝtål

Ryc. 3. Zamek kołowy. Bernhard Ortner, lata 1662–1700. Zamek Skokloster. Fot. E. Lerneŝtål

Fig. 3. Wheellock mechanism. Bernhard Ortner, 1662–1700. Skoklosters Castle. Photograph by
E. Lerneŝtål

Ryc. 4. Strzelba z zamkiem kołowym. Bernhard Ortner, lata 1662–1700. Zamek Skokloster.
Fot. E. Lerneŝtål

Fig. 4. Wheellock shotgun. Bernhard Ortner, 1662–1700. Skoklosters Castle. Photograph by
E. Lerneŝtål

Ryc. 5. Strzelba z zamkiem skåłkowym. Bernhard Ortner, Szczecin, lata 1662–1700. Livrustkammaren.
Fot. J. Mohr

Fig. 5 Flintlock shotgun. Bernhard Ortner, Szczecin, 1662–1700. Livrustkammaren. Photograph
by J. Mohr

Ryc. 6. Strzelba z zamkiem skałkowym. Bernhard Ortner, Bernt Ortner, Szczecin, ok. 1690 r. Zamek Skokloster. Fot. E. Lernestål

Fig. 6. Flintlock shotgun. Bernhard Ortner, Bernt Ortner, Szczecin, c. 1690. Skoklosters Castle. Photograph by E. Lernestål

Ryc. 7. Strzelba z zamkiem skałkowym. Bernt Ortner, Szczecin, ok. 1690 r. Livrustkammaren. Fot. J. Mohr

Fig. 7. Flintlock shotgun. Bernt Ortner, Szczecin, c. 1690. Livrustkammaren. Photograph by J. Mohr

Ryc. 8. Kolba od strzelby myśliwskiej z zamkiem kołowym. Warsztat szczeciński (?), po 1660 r. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. G. Solecki, A. Piętak

Fig. 8. Hunting wheellock shotgun butt. Szczecin workshop (?), after 1660. The National Museum in Szczecin. Photograph by G. Solecki, A. Piętak

Ryc. 9. Para pistoletów pojedynkowych z zamkiem kapiszonowym (przerobionym ze skalkowego). Georg Gottlieb Ewertz, Szczecin, koniec XVIII w. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. A. Piętak

Fig. 9. Pair of duelling caplock pistols (converted flintlock mechanism). Georg Gottlieb Ewertz, Szczecin, the end of the 18th century. The National Museum in Szczecin. Photograph by A. Piętak

Ryc. 10. Pistolet pojedynkowy. Georg Gottlieb Ewertz, Szczecin, koniec XVIII w. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. A. Pięta

Fig. 10. Duelling pistol, Georg Gottlieb Ewertz, Szczecin, the end of the 18th century. The National Museum in Szczecin. Photograph by A. Pięta

Ryc. 11. Ruzznica wałowa z zamkiem kapiszonowym (przerobionym ze skałkowego). Philip David Christopher, Szczecin, koniec XVIII w. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. G. Solecki, A. Pięta

Fig. 11. Caplock wall rifle (converted flintlock mechanism). Philip David Christopher, Szczecin, the end of the 18th century. The National Museum in Szczecin. Photograph by G. Solecki, A. Pięta

Ryc. 12. Lufa rusznicy wałowej. Philip David Christopher, Szczecin, koniec XVIII w. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. G. Solecki, A. Piętak

Fig. 12. Wall rifle barrel. Philip David Christopher, Szczecin, the end of the 18th century. The National Museum in Szczecin. Photograph by G. Solecki, A. Piętak

Ryc. 13. Sygnatura na lufie rusznicy wałowej. Philip David Christopher, Szczecin, koniec XVIII w. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. G. Solecki, A. Piętak

Fig. 13. Signature of a wall rifle barrel. Philip David Christopher, Szczecin, the end of the 18th century. The National Museum in Szczecin. Photograph by G. Solecki, A. Piętak

Ryc. 14. Sygnatura na lufie pistoletu pojedynkowego. Georg Gottlieb Ewertz, Szczecin, koniec XVIII w. Muzeum Narodowe w Szczecinie. Fot. A. Piętak

Fig. 14. Signature of a duelling pistol barrel. Georg Gottlieb Ewertz, Szczecin, the end of the 18th century. The National Museum in Szczecin. Photograph by A. Piętak

Bibliografia

Źródła

- APS. AKS I/6470. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Archiwum Książąt Szczecińskich, Allerlei Nachrichten, Gesuche, Konzessionen betreffend die unterschiedliche Gewerke der Schmiede in Stettin, 1552–1636.
- APS. AKS I/6507. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Archiwum Książąt Szczecińskich, Allerlei Nachrichten, Gesuche und Konzessionen betreffend das Amt der Büchsenmacher in Stettin, 1622–1624.
- APS. AKS I/6511, Allerlei Nachrichten, Gesuche und Konzessionen betreffend das Gewerk der Uhrmacher zu Stettin.
- APS. AKW 583. Archiwum Książąt Wologoskich. Vertrag mit einen Büchsenmeister. 1539–1550.
- APS. RiS 326–334. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Rękopisy i Spuścizny, Carl Rittershausen, Stettiner Bürgerbuch I–9, 1944.
- APS. SMW 184. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Spuścizna Martina Wehrmanna, Material-Sammlung: Stettiner Industrie und Handwerk, sygn. 184.
- APS. ZD 100. Archiwum Państwowe w Szczecinie, 65/1/0 Zbiór dokumentów: cesarskich, królewskich, książęcych, władz administracyjnych, stanów szlacheckich, miejskich, kościelnych. Zarządca komory wologoskiej oraz starsi cechu nadają statut cechowi ślusarzy i rusznikarzy (Kleinschmide und Büchsenmacher), 24 II 1668.
- EZA. Evangelisches Zentralarchiv in Berlin, Kreis Stettin-Stadt (Provinz Pommern) Stettin/Pommern St. Jacobi, sygn. 4001–4051.
- EZA. M. Evangelisches Zentralarchiv in Berlin, Kreis Stettin-Stadt (Provinz Pommern) Stettin/Pommern St. Marien, sygn. 4148
- Stadsarkivet 1640–1700, Sweden, register till Tyska församlingens vigselbok 1640–1700.
- Stadsarkivet 1701–1734, Register till till kyrkoskivan. Dopbok 1701–1734.
- Stadsarkivet 1639–1700, Register till till kyrkoskivan. Dopbok 1639–1700.
- Archiwa Livrustkammaren i Skokloster Slott, <<http://emuseumplus.lsh.se>>.

Literatura

- Abhandlung 1829. *Abhandlung über die Feuer- und Seitengewehre, worin die Erzeugung...* 1. Wien.
- Ansorge J., Rados L. 2016. Renaissancezeitliche Bein- und Geweiheinlagen aus Stralsund – archäologische Hinterlassenschaften eines Büchsenhäfters. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern* 62, 2014. Schwerin, 145–206
- Berghaus H. 1876. Geschichte der Stadt Stettin, der Hauptstadt von Pommern: topographisch-statistisch beschrieben nach allen Richtungen ihres politischen, bürgerlichen, merkantilischen und kirchlichen Lebens. T. 2, cz. 9b. Stettin.
- Bethe H. 1939. Jagdwaffen aus Pommerschem Herzogsbesitz. *Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde* 15, 1937–39, Berlin, 242–245.

- Bialecki T. 1992. *Historia Szczecina. Zarys dziejów miasta od czasów najdawniejszych do 1980 r.* Wrocław.
- Blümcke O. 1884. Die Handwerkszünfte im mittelalterlichen Stettin. *Baltische Studien* 34, 81–247.
- Chodyński A.R. 2008. Kuchenreuterzy. Działalność warsztatów rusznikarskich i szyftarskich od XVII do XIX wieku. W: A.R. Chodyński (red.), *Broń palna Kuchenreuterów w zbiorach polskich. Warsztaty rusznikarskie i szyftarskie od XVII do XIX w., katalog wystawy*. Malbork, 15–47.
- Cramer D. 1628. *Das Grosse Pomrische Kirchen Chronicon D. Danielis Crameri. Das ist Beschreibung und [...].* Alten Stettin.
- Demmin A. 1921. *An illustrated history of arms and armour from the earliest period to the present time*. London.
- Die älteren Stettiner 1926. *Die älteren Stettiner Straßennamen im Rahmen der älteren Stadtentwicklung – von Hugo Lemcke, zweite neubearbeitete Auflage von Carl Fredrich*. Stettin.
- Firearms 1924. Firearms and edged weapons, books on firearms by Walpole Galleries (New York), 7–12. August 1924. *Walpole Galleries, katalog nr 335*. New York.
- Fredrich C. 1929. Ein schwedisches Kataster Stettins vom Jahre 1706. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 43/3, 34–39.
- Führer 1924. *Führer durch das Museum der Stadt Stettin 1924*. Stettin.
- Gaedke W. 1931. *600 Jahre Kürschnergewerk zu Stettin*. Stettin.
- Grotefend O. 1923. Das Älteste Stettiner Bürgerbuch. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 37, 3–6.
- Hayward J.F. 1968. *Die Kunst der alten Büchsenmacher 1: 1500–1600*. Hamburg–Berlin.
- Hasse H. 1924. *Geschichte der Stettiner Schneiderzunft*. Stettin.
- Hasse H. 1932. Bader, Barbieri und Perückenmacher im alten Stettin. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 46, 113–119.
- Hasse H. 1933. Bader, Barbieri und Perückenmacher im alten Stettin. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 47, 123–125.
- Heer E. 1978. *Der Neue Stöckel. Internationales Lexikon der Büchsenmacher, Feuerwaffenfabrikanten und Armbrustmacher von 1400–1900. 33 000 Namen, 6500 Marken und Zeichen aus 32 Länder 1*. Schwäbisch Hall.
- Heer E. 1979. *Der Neue Stöckel. Internationales Lexikon der Büchsenmacher, Feuerwaffenfabrikanten und Armbrustmacher von 1400–1900. 33 000 Namen, 6500 Marken und Zeichen aus 32 Länder 2*. Schwäbisch Hall.
- Heer E. 1982. *Der Neue Stöckel. Internationales Lexikon der Büchsenmacher, Feuerwaffenfabrikanten und Armbrustmacher von 1400–1900. 33 000 Namen, 6500 Marken und Zeichen aus 32 Länder 3*. Schwäbisch Hall.
- Hermann Historica 2005. *Hermann Historica München, 49. Auktion, Schusswaffen aus fünf Jahrhunderten mit 90 Colts der ersten und zweiten Generation, 20. Oktober 2005*, <http://www.hermann-historica-archiv.de/auktion/hhm49.pl?f=NR&c=41877&t=temartic_S_D&db=k49_S.txt> [dostęp: 12 VIII 2019].

- Hermann Historica 2008. *Hermann Historica München, 54. Auction. Schusswaffen aus fünf Jahrhunderten (frei erwerbbarer und erlaubnispflichtiger Art)*, kat. nr 1095, <http://www.hermann-historica-archiv.de/auktion/hhm54.pl?f=NR&c=66505&t=temar-tic_S_D&db=kat54_s.txt> [dostęp: 12 VIII 2019].
- Kloosterhuis J. 2011. *Katte, Ordre und Kriegsartikel: aktenanalytische und militärhistorische Aspekte einer "facheusen" Geschichte*. Berlin.
- von Kottwitz K. 1899. *Geschichte der Stettiner Bäckerinnung und der Stadt Stettin*. Stettin.
- Kroman K. 1992. Dzieje architektury zamku od schyłku średniowiecza po czasy współczesne. W: E. Cnotliwy, M. Glińska, B. Januszkiewicz, J. Kochanowska, B. Kozinska, K. Kroman, Z. Krzymuska-Fafius, M. Łopuch, M. Paszkowska, R. Rogosz, L. Turek-Kwiatkowska, *Zamek książęcy w Szczecinie*. Szczecin, 81–112.
- Majewski M. 2003. *Ludwisarstwo stargardzkie i pomorskie XIV–XVII wieku. W 350. rocznicę odlania ostatniego dzwonu w Stargardzie. Katalog wystawy*. Stargard.
- Majewski M. 2005. *Ludwisarstwo stargardzkie XV–XVI wieku*. Stargard.
- Laubünger M. 1913. *Festschrift zum 600-jährigen Jubiläum der Schmiede-Innung Stettin*. Stettin.
- Lugs J. 1968. *Hand-Feuerwaffen. Systematischer Überblick über die Handfeuerwaffen und ihre Geschichte 2*. Berlin.
- Pawłowska A. 2010. Niezamknięte księgi – o księgach cechowych na Pomorzu Zachodnim. *Biblioteka* 14 (23), 7–20.
- Pommersches 1904. *Pommersches Urkundenbuch* 5/1. Stettin.
- Schedelmann H. 1944. *Die Deutsche Büchsenmachern. Die Wiener Büchsenmacher und Büchschäfter*. Berlin.
- Scheffler W. 1980. *Goldschmiede Mittel- und Nordostdeutschlands: von Wernigerode bis Lauenburg in Pommern. Daten, Werke, Zeichen*. Berlin–New York.
- Schütt F. 1919. *Das dreihundertjährige Bestehen der Stettiner Malerinnung 1619–1919*. Stettin.
- Sell J.J. 1820. *Geschichte des Herzogthums Pommern: von den ältesten Zeiten bis zum... 3*. Berlin.
- Stephani S. 1894. Goldschmiedezunft in Stettin. *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 10, nr 1, 1–6; nr 2, 1–12.
- Støckel J.F. 1938. *Haandskydevaabens bedømmelse I*. Kjøbenhavn.
- Støckel J.F. 1943. *Haandskydevaabens bedømmelse II*. Kjøbenhavn.
- Strzyż P. 2011. *Średniowieczna broń palna w Polsce. Studium archeologiczne*. Łódź.
- Strzyż P. 2014. *Broń palna w Europie Środkowej w XIV–XV w.* Łódź.
- Szymczak J. 2004. *Początki broni palnej w Polsce (1383–1533)*. Łódź.
- Thiede F. 1849. *Chronik der Stadt Stettin: bearbeitet nach Urkunden und den bewährten historichen Nachrichten*. Stettin.
- Wachowiak B. 1963. Regres produkcji rzemieślniczej i osłabienie handlu na tle rywalizacji Pomorza i Brandenburgii (1560–1648). W: G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina 2: Wiek X – 1805*. Warszawa, 246–338.
- Wachowiak B. 1986. Szczecin w okresie przewagi państwa feudalnego 1478–1560. W: G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina 2: Wiek X – 1805*. Warszawa, 197–444.

- Waterstraat H. 1903. *Chronik der Innung der Baugewerke zu Stettin vom Jahre 1380 bis 1903*. Stettin.
- Waterstraat H. 1912. *Chronik der Innung der Fleischer-Innung zu Stettin vom Jahre 1309–1912*. Stettin.
- Wehrmann M. 1911. *Geschichte der Stadt Stettin*. Stettin.
- Wehrmann M. 1921. *Das älteste Stettiner Stadtbuch (1305–1352)*. Stettin.
- Wiśniewski J. 1963. Kształtowanie się układu kapitalistycznego w mieście (1756–1805). W: G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina 2: Wiek X – 1805*. Warszawa, 81–648.
- Wiśniewski J. 1986. Początki układu kapitalistycznego 1713–1805. W: G. Labuda (red.), *Dzieje Szczecina 2: Wiek X – 1805*. Warszawa, 445–702.
- Zuwachs 1889. Zuwachs der Sammlungen, *Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde* 3, 30–32.

Gunsmiths and stockmakers in Szczecin from the 16th to mid-19th century

Summary

The subject of gunsmiths in Szczecin has not been discussed yet. No guild books associated with this specialization have survived, but it is possible to determine names of the craftsmen working in the city on the basis of other sources, such as Szczecin Dukes' documents, law books or register books. Gunsmiths and stockmakers have worked in Szczecin since the mid-16th century. Some of them were united in a metalworking guild, others had dukes' concessions to work. Some of the most important 18th-century craftsmen were Bernhard Ortner and Paul Roloff who both passed their knowledge to their sons. In the 18th century, under Prussian rule, the multigenerational gunsmithing traditions disappeared in Szczecin. An influx of many craftsmen from the area of Brandenburg, Saxony and Silesia was recorded. Gunsmiths previously affiliated with the army (including Johann Abe, Christian Deubner) appear among guild craftsmen. The occurring changes took the dominant role of the guilds and the craftsmen worked on the basis of concessions and permits.

Justyna Bądkowska
Muzeum Narodowe w Szczecinie
j.badkowska@muzeum.szczecin.pl